

Perspectief

Belgisch tuinbouwbedrijf: De Jaargetijden – Preparaten en voedingskwaliteit -
Filmdocumentaire – Biologische plantenveredeling – Associatieve economie

2006 februari N°1

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2006
(nr. 1 februari 2006)

is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5 x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding
Diederichsstraat 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0343 531740, fax: 0343 516943

Redactie:
Bruno van der Dussen, Ruud Hendriks,
Jola Meijer, Martine Wensink

Vaste medewerkers:
Bernard Asselbergs, Jan Diek van Mansvelt,
Jan Saal

Sluitingsdatum kopij:
Aanleveren kopij voor het voorjaarsnummer tot 5 maart 2006. Bij voorkeur van te voren telefonisch overleg, tel. 075 6873159
Kopij via e-mail: info@bdvereniging.nl

Vormgeving:
Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

 is het keurmerk van de
BD-landbouw.

Copyright
Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld.

V O O R A F

"Zullen we eens één thema uitgebreid in Dynamisch Perspectief aan de orde stellen?", vragen we ons wel eens af in de redactievergaderingen. Het lukt echter nooit. Er zijn eenvoudig (te) veel verschillende onderwerpen van belang in de BD-landbouw.

Ook in dit nummer verschillende onderwerpen: economie, natuur en Europa. En we richten de schijnwerper op drie mensen die de afgelopen tijd in de belangstelling stonden of nog staan: John Peterson (USA) met zijn succesvolle film 'The real dirt on farmer John', Edith Lammerts van Bueren met haar inaugurele rede en Glen Atkinson, speciaal uit Nieuw-Zeeland overgekomen voor de zieke kastanjes.

Niet alleen economie en natuur komen in het Dynamisch Portret over 'De Jaargetijden' (België) tot uiting. Geert Iserbyt vertelt over de ontwikkelingen van Pieter Lutin en Martine Verhaeghe en hoe zij jarenlang biologisch-dynamisch tuinieren.

Bruno van der Dussen

I N H O U D

Dynamisch Portret	
De Jaargetijden	3
Winterconferentie impressie	8
Demeter: Preparaten, meststof uit deze tijd	9
Documentaire The Real Dirt on Farmer John	14
Oostvaardersplassen: Oernatuur of boerenatuur?	20
Organisch groei van dorpen	22
Bijen en vormkrachten	25
Biologische plantenveredeling: een rasechte wetenschap	26
Geld en kapitaal in een associatieve economie	30
Hoe krijgen we geld in onze macht?	34
Neo-BD of 'echte' BD?	36
Landbouw: stiefkind van Europa?	39
Milieuproblemen in het Baltische Zeegebied	42
Perspectief	45
Agenda	49
BD-Service	50

De Jaargetijden, Belgisch BD- tuinbouwbedrijf

*Fijnstoffelijk zorgen
voor de aarde -3*

Preparaten, meststoffen uit deze tijd

*Krachten uit de
vier natuurrijken in
voeding voor bodem en
mens -9*

IDFA The real dirt on farmer John

*Dirt is modder als
je ermee gooit, maar
moeder aarde als je
haar cultiveert -13*

Belgisch BD-tuinbouwbedrijf De Jaargetijden Fijnstoffelijk zorgen voor de aarde

Foto's: Jasper Lutin

Geert Iserbyt

Gelegen in Vlaanderen, in het Damse polderland, vlakbij Brugge en het oude, dubbele kanaal dat Zeebrugge met het binnenland verbindt, ligt aan de 'Waterhoek' het biologisch-dynamisch tuinbouwbedrijf van Pieter Lutin en Martine Verhaeghe. De bodem bestaat uit lemig zand. Het oude, nog niet verkavelde landschap, de lage, witte hoefetjes en de dorpskernen met witte huisjes, geven de streek een lieflijk aanzicht. De nabijheid van de zee is er in de omgeving nog merkbaar: de krom gewaaide populieren langs de kanalen getuigen van de vele westenwin-

den, terwijl in de diepte het zilte water doordringt tot in de ondergrond van het bedrijf. Brugge en Knokke liggen dichtbij en zijn dus geschikte afzetplaatsen voor gezonde groenten. Brugge, prachtige middeleeuwse stad en tevens al meer dan dertig jaar pionier in Vlaanderen in de afzet van biologische producten. Een stad waar duidelijk een andersdenkend publiek aanwezig is. Knokke-Heist, bekende badplaats aan de kust, kent een gevarieerd en bewust consumerend, tweetalig publiek dat gezondheid hoog in het vaandel draagt.

Van maatschappelijk werk naar BD-landbouw

Pieter en Martine hebben allebei hun wortels in West-Vlaanderen. Beiden afkomstig uit de streek van Kortrijk-Roeselare, leerden ze elkaar kennen aan de opleiding voor maatschappelijk werk. Op zoek naar ruimere horizonten trokken ze in 1974 samen naar Nederland waar ze zich tien jaar inzetten in het maatschappelijk werk in de buurt van Arnhem. Begeleiding van jongeren, echtparen en gezinnen was er hun dagelijks werk en dat verliep in die tijd nog bijna uitsluitend door middel van gesprek. Via de antroposofische geneeskunde leerde Martine en via haar ook Pieter, antroposofie en BD-landbouw kennen. De behoefte om meer vanuit de 'basis' te werken dreef Pieter naar de BD-opleiding op Kraaybeekerhof. "Twee jaar lang heb ik er kennis gemaakt met een voorheen volstrekt onbekend terrein", vertelt Pieter. "Ik las er ook voor 't eerst over de geest en de werkwijze van Findhorn, en dat raakte me diep." Martine, die zelf van boerenafkomst is en opgroeide in een dorpje waar de oude landbouwtraditie nog levend was, volgde in die tijd een opleiding bio-release.

Via een kennis in Nijmegen kwam hen in 1984 ter ore dat in de buurt van Brugge een dokter een zorgboerderij wilde opstarten in samenwerking met de "Bond zonder naam" ⁽¹⁾. Dat was het startschot voor de terugkeer naar Vlaanderen en het begin van een samenwerking binnen de vzw (stichting) 'De Wijnstok' met een zelfstandige boer als veehouder en Pieter als tuinder.

De Jaargetijden, een moeilijke start

Het uitgangspunt van 'De Wijnstok' was om samen het bedrijf biologisch-dynamisch te runnen en er onder andere kankerpatiënten op te vangen. Maar na enkele jaren kwam de samenwerking onder grote druk te staan: de omgang met dit uitgangspunt door beide boeren werd heel verschillend ingevuld en er was een gebrek aan communicatie. Pieter voelde weinig steun bij z'n collega om werkelijk aan BD-landbouw te werken. Na een moeilijke periode werd het gezamenlijk project ontbonden. Het bedrijf werd daarbij opgesplitst in een tuinbouwgedeelte (De Jaargetijden) dat Pieter en Martine aankochten en verder op eigen kracht gingen uitbaten en het landbouwgedeelte (De Oase) dat verder gebruik maakte van de bestaande hoeve. Tot op heden zijn de aparte oprijweg die met een grote boog naar het tuinbouwbedrijf leidt en de haag tussen beide bedrijfsgedeeltes, de stille getuigen van deze scheiding. Er brak een zware tijd aan. Er moest bijgebouwd worden en de grote investeringen dwongen tot een hoge productie. Vanuit hun vorming en idealen kozen Pieter en Martine er

toch weer voor om naast de productie ook mensen op het bedrijf op te vangen. Er werd een nieuwe vzw (stichting) opgericht en gedurende twee tot drie jaar werden mensen met een psychische problematiek in de bedrijfsvoering opgenomen. Maar de hoge economische last op het bedrijf, de grote nood om zelf afzet te ontwikkelen, de combinatie met het eigen gezin en het ontbreken van subsidies, zoals die nu wel in de zorgsector bestaan, maakten dit geheel te zwaar. De zorgtak werd stopgezet en de uitbouw van de productie en de afzet kwamen vanaf dan op de eerste plaats.

Diversiteit en kwaliteit

Met 3,8 hectare bedrijfsoppervlakte, waarvan 2,3 hectare effectief wordt beteeld, is De Jaargetijden momenteel een intensief tuinbouwbedrijf. De oppervlakte die niet voor de productie in gebruik is, wordt ingenomen door een stukje boomgaard, een vijver, een amfibiepoel, hagen, het erf en een opvangbassin voor beregeningswater dat de 4200 m² grote, koude kassen van water voorziet. Pieter houdt eraan om ook een stukje land helemaal wild te laten en het niet te betreden. Een thuishaven voor de elementenwezens die er ongestoord kunnen verblijven; zeldzaam in een alom benut landschap. Het bedrijf is zowel teelt- als arbeidstechnisch goed georganiseerd en het teeltplan telt tot 25 teelten met in een aantal gevallen vijf tot tien zaaïngen per gewas. Er wordt op lichtverhoogde bedden gewerkt, die steeds op dezelfde plaats worden aangelegd, wat voordelen biedt op het vlak van ontwatering, opwarming en bodemstructuur. De bemesting gebeurt grotendeels met (aangekochte) compost. De glazen en plastic

*Ik voel het als onze
verantwoordelijkheid om
medeschepper te worden met
de natuurintelligenties*

serres maken het mogelijk om naast de bekende beschutte teelten, zowel vroeg als laat in het seizoen nog een voldoende breed eigen aanbod te kunnen bieden voor de rechtstreekse afzet waarop het bedrijf is gericht.

Als het gaat om de kwaliteit van de producten is Pieter streng. Alleen het beste gaat naar de klant, keurig geoogst, gesorteerd en gewassen. Daarin is hij zeer nauwgezet. Met resultaat: "De groenten van Pieter springen als het ware uit de kist", zegt Martine, die de rechtstreekse verkoop tot haar voornaamste werkterrein heeft uitgebouwd.

De rijkdom van het contact met de klanten

In de loop der jaren heeft Martine een bloeiende verkoop opgebouwd. In mei '86, de dag dat het nieuws van de ramp in Tsjernobyl werd gemeld, stonden ze voor 't eerst op de markt in Knokke, en dat doen ze nog steeds, tweemaal per week. Een jaar later namen ze een winkel over in Brugge, 'De Grote Beer', oorspronkelijk een houtenspelgoedwinkel. Daar startte Martine naast het speelgoed een groenteverkoop op. De combinatie van speelgoed met voeding bleek echter niet optimaal en na drie jaar schakelde ze de winkel helemaal over op natuurvoeding met de nadruk op groenten, fruit en zuivel. Momenteel is het een goeddraaiende zelfbedieningszaak die twee dagen per week open is.

Winkel en markt staan samen in voor zowat negentig procent van de afzet van het bedrijf, aangevuld met producten van collega-telers en de aanvoer van vers- en droogwaren van de groothandel. De bestellingen voor de verkoop gebeuren hoofdzakelijk door Martine. "Om de juiste hoeveelheden te bepalen laat ik me doorgaans leiden door een intuïtief aanvoelen van wat de komende dagen nodig zal zijn en dat loopt meestal goed", zegt Martine. "Versheid en levenskracht zijn m'n grootste aandachtspunten in het verkoopsbeleid. De producten die Pieter zelf heeft geteeld, worden op dat vlak meestal vanzelf door de klanten herkend. Toch vermijd ik om dat al te sterk uit te spelen door er bijvoorbeeld expliciet bij te vermelden dat het van eigen teelt is. Ik laat de klant liever zelf kiezen. Wij zwaaien ook niet met receptjes bij groenten die de mensen niet zo goed kennen, maar stimuleren onze klanten eerder om zelf eens te experimenteren met een nieuwe groente." Martine geniet van het contact met de klanten en waardeert de rijkdom van de relaties die met sommige klanten nu al twintig jaar zijn opgebouwd. Zij kent het leven van twee kanten: wonen op het land en werken in de stad. Vanuit het dagelijks leven in huis volgt ze de ontwikkelingen op het bedrijf, maar de eenzaamheid en eindeloosheid van het werken op het land laat ze graag achter om onder de mensen te zijn op de markt en in de winkel.

BD en meer ...

Ondertussen werkt Pieter reeds twintig jaar vanuit de BD-visie op het bedrijf. Daarin heeft hij een hele evolutie doorgemaakt. De eerste jaren was hij steevast aanwezig op de winterboerenconferentie en probeerde hij gedreven vat te krijgen op de fijnstoffelijke BD-teeltmaatregelen. Maar het bleek een hele worsteling om het werken met de preparaten voor zichzelf inzichtelijk en invoelbaar te maken. De gedachte aan Findhorn bleef ook steeds aanwezig. "De moeilijkheden die de splitsing van het project 'De Wijnstok' met zich meebracht, hebben mijn streven om ook fijnstoffelijk voor de aarde te zorgen een tijd lang naar de achtergrond gedreven", vertelt Pieter. "De teleurstelling en de financiële zorgen hebben een hele tijd verhardend gewerkt; er zat echt iets vast", blikt hij terug. "Toen las ik in Dynamisch Perspectief een artikel over de werkwijze van Hans Andeweg en dat bracht een diep verlangen weer boven." Pieter vroeg Hans om naar Vlaanderen te komen en organiseerde met middelen die er nog waren van de vzw die was opgericht om de zorg op het bedrijf te behartigen, een cursus waarop hij ook een aantal collega's uitnodigde. Het eerste jaar van de vierjarige cursus van de Stichting Ecotherapie werd, gespreid over twee jaar, doorlopen. Toen werd de cursus stopgezet door het ontbreken van voldoende financiën. Er bleef echter een onvoldaan gevoel en Pieter zocht verder. Via de methoden die Hans had aangeleerd was er een nieuwe opening gemaakt om contact te leggen met planten en energieën. Maar deze eerder technische benadering gaf Pieter nog geen voldoening. Hij zocht een dieper contact met de geestelijke krachten er omheen.

Perelandra

De methode die de Amerikaanse Machaëlle Small Wright sinds eind zeventiger, begin tachtiger jaren opstartte, kwam op Pieters pad. Perelandra ⁽²⁾ staat voor een gelijkwaardig, direct, actief en persoonlijk partnerschap in de zorg voor de aarde met de 'natuur', die gezien wordt als een intelligentie, bestaande uit onder andere de natuurwezens en de deïsche wereld enerzijds en de individuele mens met z'n hoger zelf en de zogeheten 'Witte Broederschap' anderzijds. De basis van deze benadering van zorg voor het leven ligt in het co-creatief werken op een vernieuwende, wetenschappelijke manier met energetische processen. "Bij werkelijk ALLES wat de mens maakt en doet is 'natuur' betrokken", steekt Pieter enthousiast van wal, "ook al zijn we ons daar niet altijd van bewust. De Perelandramethode is erop gericht om daar mee samen te werken en is behoorlijk gedetailleerd uitge-

werkt", vertelt hij. "Ze omvat diverse procedures om levensprocessen te ondersteunen op alle levensniveaus onder andere met behulp van essences en dit ook buiten de landbouw, op het vlak van gezondheid of organisatieniveau. Centraal staat het brengen van evenwicht (balanceren) en het vastleggen ervan (stabiliseren). Je werkt als instrument met een pendel of met kinesioïlogie (testmethode die gebruik maakt van het menselijk elektrische systeem en de spieren) om vragen te stellen over het complex waarvoor je wilt zorgen. Het is een heel nieuw gevoel dat me overkwam, toen ik hiermee in aanraking kwam. Opeens voelde ik me als het ware weer in het 'eerste leerjaar' zitten, terwijl ik kennis maakte met heel essentiële krachten en processen van het leven. Ik kreeg een echt gevoel van participatie aan de energetische processen op het bedrijf. M'n eigen spirituele ontwikkelingsweg werd daarbij ook heel belangrijk. Beelden van de ontwikkelingsweg als mens, zoals Steiner die in de antroposofie heeft beschreven, kwamen weer boven en sloten nu aan bij m'n ervaringen. biologisch-dynamisch groenten telen kreeg zo voor mij een nieuw aspect: concreet samenwerken met deïsche en natuurkrachten op het bedrijf om levensmiddelen met licht- en liefdeskrachten voort te brengen die mensen helpen op hun ontwikkelingsweg."

Werken met de Perelandramethode heeft behoorlijk ingegrepen op Pieters bedrijfsvoering. Daar waar hij vroeger alle beslissingen voornamelijk zelf nam op grond van technische, ecologische of economische overwegingen, luistert hij nu veel meer naar de stem van het bedrijf en de gewassen die hij teelt. Dat kan ook leiden tot keuzes die hij zelf niet verwacht, hoewel hij nog steeds de grenzen aangeeft van

...zowel in de diepte als in de breedte meer dan ooit 'dynamisch' aan het werk...

wat mogelijk is op het bedrijf. Het opstellen van het teelt- en bemestingsplan gebeurt nu 'in overleg' met fijnstoffelijke entiteiten op en rond het bedrijf. Een wekelijkse bevraging vormt de basis voor de planning van zaaien, planten, watergeven of oogsten. De gewassen doen het in elk geval goed bij dit groeiende partnerschap.

Op zoek naar een eigen vorm

Twee jaar intensief werken met Perelandra heeft voor Pieter nieuwe wegen geopend en heeft hem tot nu toe geleerd dat het oefenen en regelmatig werken met de vastgelegde procedures, die eerst als een belasting voelden en veel energie vroegen, steeds vlotter gaat en minder tijd vraagt. "Geleidelijk aan krijgt 'natuur' meer plaats in mijn bewustzijn en groeit het vertrouwen dat de mens die plaats van gelijkwaardig partner met 'natuur' kan en moet innemen. De 'natuur' weet best wat er nodig is en kent antwoorden op alle vragen en problemen. Maar zonder de mede- en samenwerking van de mens, vanuit zijn vrije wil en creativiteit, kan 'natuur' weinig. Ik voel het als onze verantwoordelijkheid om medeschepper te worden met de natuurintelligenties. Het wonderlijke is dat we ook kunnen samenwerken met insecten, virussen, schimmels of bacteriën en ook in die wereld, op bedrijfsniveau en ruimer, evenwicht en stabiliteit kunnen scheppen. Maar het vraagt veel inzet, leren en overwinnen van onzekerheid." Pieters enthousiasme doet me denken aan uitspraken van Steiner die meermaals het belang aangaf van het ontwikkelen van een hoogst persoonlijke verbinding met dat wat men doet opdat het zou worden tot een levendige werkelijkheid. Het zoeken naar een eigen vorm om met dit fijnstoffelijk zorgen voor de aarde om te gaan,

blijft voor hem een continu proces.

"In een wereld en tijd van chaos, angst, onzekerheid, wellicht veranderende klimaatsinvloeden, zich verspreidende ziekten, enzovoorts... heb ik het gevoel voor het eerst wat greep te krijgen op wat zich afspeelt op ons tuinbouwbedrijf, op andere niveaus dan het materiele. Ik krijg inzicht in processen, word medespeler in plaats van toeschouwer en hoewel nog vaak achter de feiten aanlopend, begin ik de mogelijkheden te zien om preventief komende problemen aan te pakken, daar waar hun werkelijke oorsprong ligt. Kortom, ik begin een beetje te zien waar ik mee bezig ben."

Demeter ?

Op de vraag hoe de toekomst eruit ziet, reageert Pieter met enige aarzeling: "Ik moet eerlijk zeggen dat het verplichte gebruik van de BD-preparaten me momenteel in verwarring brengt. Ik heb immers ondertussen de ervaring dat het gebruik ervan niet altijd nodig is. In elk geval geeft 'natuur' dat aan. Als ik de samenwerking die ik met haar beoog, wil verder zetten, moet ik dat ook kunnen respecteren. En dan kom ik in conflict met m'n Demeterlicentie. Het komende jaar wil ik dan ook in overleg met 'natuur' en de Demetercommissie tot een besluit komen daaromtrent. Dat zou mogelijk zelfs kunnen leiden tot het opzeggen van onze Demeterlicentie voor De Jaargetijden en dat zou ik zeer betreuren. Lid van de BD-Vereniging blijven we in elk geval. Mijn standpunt is nu dat ik denk dat ik zowel in de diepte als in de breedte meer dan ooit 'dynamisch' aan het werken ben!"

De Jaargetijden
Waterhoek 2-a
B-8340 Damme-Moerkerke
België

oppervlakte: 3,8 ha., waarvan
2,3 ha. fijne groenteteelt,
0,42 ha. koude kas
overige: boomgaard, hagen,
erf, water en natuurland
grondsoort: lemig zand
Verkoop in eigen winkel
'De Grote Beer' in Brugge
en op de markt in Knokke

(1) Bond zonder Naam is een bekende Vlaamse stichting die zich inzet voor kansarmen en minderbedeelden, onder andere via eigen opvang- en tewerkstellingsinitiatieven. BZN is ook bekend voor de spreken die zij op grote schaal verspreiden en die steeds aanzetten tot een moment van bezinning. www.bondzondernaam.be

(2) Meer informatie over Perelandra is te vinden via: www.perelandra-ltd.com.

De winterconferentie: een impressie

BD-landbouw: een methode of een persoonlijke ontwikkelingsweg?

Emma Schotveld

Foto: Gied Donkers, Warmonderhof

Onder een enorm dreigende, donkere wolk reden we de polder binnen. In de buurt van Dronten klaarde het op en brak de zon door. Een voorteken? De zaal op Warmonderhof zat bomvol met boeren, studenten en anderen uit het BD-werkveld. Het onderwerp, BD-landbouw: een methode of een persoonlijke ontwikkelingsweg?, toegespitst op de preparaten, maakte veel los.

Michiel Rietveld sprak over inspiratie waarmee je innerlijk in gesprek gaat, als innerlijk horen. Hij liet ons zien hoe je het instrument voor innerlijk horen kunt ontwikkelen en hoe het werk van Steiner een inspiratiebron kan worden. Ontwikkel vaardigheid in de methodiek, vanuit vertrouwen in de inspiratiebron. Van daaruit kan vervolgens creativiteit in het handelen ontstaan. Zo zijn bijvoorbeeld de preparaten van Erbe en Bruce ontstaan. Hij wenst BD-boeren dezelfde ontwikkeling toe. Gebruik de klassieke preparaten daarbij als toetssteen, om bij de les te blijven

Jos Pelgröm ging poëtisch van start met het aanhalen van Rutger Kopland. Zijn inspiratie voor de landbouw vond hij in zijn jeugd. Na overname van het ouderlijk bedrijf zocht hij aansluiting bij de biologisch-dynamische landbouw. Door zijn werk voor diverse organisaties in het BD-werk-

veld komt hij tot de conclusie dat de opgave voor de BD-landbouw ligt in het integreren van enerzijds het gevoel (ziel) en anderzijds de ratio. Investeer in onderzoek, zeker van belang op het gebied van preparaten.

Leen Janmaat tot slot, liet nog eens de weg zien die het Demetermerk gegaan is in relatie met de BD-landbouw. Wat nu wringt is dat de certificering is gericht op het eindproduct terwijl je eigenlijk alleen het proces controleert. Ondanks de verplichting van het preparaatgebruik, laat hij zien dat er toch ruimte is voor ontwikkeling.

Rode draad bij de discussie is de wens om in vrijheid te kunnen handelen die wringt met de verplichtstelling van het preparaatgebruik en de zorg om de Europese regelgeving die het gebruik van organen verbiedt.

's Middags lieten vier BD-boeren ons delen in hun ervaringen met preparaten. Daarna hebben we er in kleinere groepen over doorgepraat. Een paar conclusies uit de werkgroepen:

- samen preparaten maken inspireert;
- uitwisseling van ervaringen is belangrijk voor ontwikkeling;
- gebruik klassieke preparaten als oefening/scholing en experimenteer met toepassingen toegespitst op jouw bedrijf;

- vooral DOEN, dan ervaar je de werkzaamheid;
- BD-Vereniging heeft een rol bij het organiseren van gezamenlijke activiteiten en stimuleren van en informeren over nieuwe ontwikkelingen;
- legaliteit van de preparatenproductie is als zorgpunt opnieuw onder de aandacht van het bestuur van de BD-Vereniging gebracht.

Uit een schriftelijke reactie van Erik van Ipenburg:

"De winterconferentie 2006 heeft mij diep geroerd. Er leeft nog al wat, wat de preparaten op zich betreft, maar vooral hoe we in deze tijd daarmee omgaan. Ik denk dat het pakket 'verplichtstelling preparaatgebruik, 'organenprobleem' en 'kennis uit het verleden' een behoorlijke driepoot is die iedereen gepresenteerd krijgt.

Voor mij is het zeker dat dit een opdracht is uit de geestelijke wereld naar ons als BD-boeren en BD-Vereniging, een beproeving en uitdaging ons werkelijk te verbinden met de werking van de ons gegeven preparaten. Zodat zij door ons heen kunnen werken, dat is ons bewustzijnsproces.

Veel kracht en wijsheid toegewenst, voor een vruchtbare toekomst!"

Preparaten, meststof uit deze tijd

Krachten uit de vier natuurrijken in voeding voor bodem en mens

Foto: Iwan Baan

Ruud Hendriks

Het is voor boeren en winkeliers vaak moeilijk om aan de consument uit te leggen wat BD-landbouw is. In het navolgende een visie vanuit de vier natuurrijken - mineralen, planten, dieren en mensen - op het voeden van de grond en de effecten daarvan op de voedingskwaliteit van de producten voor mensen. Een visie die kan hel-

pen om meer inzicht te krijgen in voeding van de mens en in de manier van werken van BD-boeren en -tuinders om die voeding te produceren. Geen verhaal voor even bij de kassa. Wel iets voor een wat rustiger moment met de geïnteresseerde bezoeker of klant die vraagt wat preparaten eigenlijk voor rol spelen in voedingskwaliteit.

2006-1 februari 9

Bemesten

van stof naar kracht

In het allereerste begin bestond de natuur vooral uit plantengroei. In de loop van de tijd zijn het dier en vervolgens de mens hun rol gaan spelen. De mens leefde in het begin nog sterk verweven met de natuur, maar heeft zich in de loop der jaren uit de natuurlijke omgeving losgemaakt. Hij heeft daar een deel van de dieren in de vorm van landbouwhuisdieren in meegenomen. In een evenwichtige vorm leidden die ontwikkelingen tot een gemengd biologisch landbouwbedrijf met een eigen consumentengroep. In een onevenwichtige vorm heeft het geleid tot de huidige moderne ontmengde landbouw met anonieme klanten in de supermarkt.

Plant voedt plant

De bodem is de basis voor plantengroei, dat zal altijd zo zijn, maar de manier waarop die bodem wordt gevoed, verandert in de loop van de tijd. In eerste instantie werd de bodemvruchtbaarheid onderhouden door plantenresten die weer in de grond terug kwamen en verteerden, iets wat in de strooisellaag van het bos nog steeds volop gebeurt. In deze situatie worden planten gevoed door planten. De Kelten in onze regio maakten enige duizenden jaren terug gebruik van deze bemestingsvorm op hun raatakkers (Celtic Fields). Dit zijn kleine akkertjes die een paar jaar werden gebruikt, waarna ze een tijd aan de natuur werden overgelaten zodat de bodemvruchtbaarheid zich weer kon herstellen. Daarna waren ze weer een paar jaar te gebruiken. De natuurplant voedt in dit systeem de gewasplant. In iets abstractere vorm gezegd, de gewasplanten worden in dit systeem

gevoed vanuit het levende, het plantenrijk, ofwel vanuit het etherische.

Dier voedt plant

Dierlijke mest is een steeds belangrijker rol gaan spelen in het voeden van de bodem. In de natuur door de grote grazers en andere

Een consument van BD-producten mag verwachten dat een boer of tuinder zich bewust is van de vier natuurrijken en hun werking in voeding

zoogdieren. In de landbouw in Nederland heeft dierlijke mest rond duizend jaar geleden zijn intrede gedaan toen de raatakkers steeds sneller weer in gebruik werden genomen en daardoor uitgeput raakten. Eigenlijk uit noodzaak, in reactie op het vastlopende landbouwsysteem, is toen de es-landbouw ontstaan. In dat systeem werd vee in een potstal gehouden waarin bosstrooisel of heideplaggen uit de natuur en mest van het vee werden gecombineerd tot hoogwaardige mest. Bij deze manier van bemesten worden planten gevoed vanuit bezielde mest uit het dierenrijk, ofwel vanuit het astrale.

Mens voedt plant

De volgende stap in de ontwikkeling van bemesting is bemesting door de mens. Daarbij gaat het niet om bemesten met menselijke mest. Die is juist niet geschikt voor het verbeteren van de bodemvruchtbaarheid voor landbouwdoeleinden. In de menselijke vertiering zijn de voedende krachten namelijk al uit de voeding gehaald. Menselijke mest kan het gewas daarom niet bieden wat de consument/mens als voedingskwaliteit in het product nodig heeft. De mens kan echter wel op een menseigen manier aan bemesting werken.

Wat de mens typeert en daarmee onderscheidt van het dier, zijn het denken en het individuele (het Ik). Vanuit dit menseigene volgt de logische volgende ontwikkeling in de bemesting, de preparaten. Preparaten komen voort uit het menselijk denken en dragen bij aan het voeden van het individuele in de mest. Preparaten toedienen aan de composthoop of aan het gewas is dus eigenlijk voeden van planten op een manier die het gewas een extra kwaliteitsaspect biedt die de consument/mens in de huidige tijd van bewustzijnsontwikkeling nodig heeft. Een aanvulling vanuit het mensenrijk op de plantaardige en dierlijke kwaliteiten in bemesting.

Van stof naar kracht

In de ontwikkelingsgeschiedenis van de bemesting valt op dat de hoeveelheid meststof die nodig is steeds kleiner wordt en dat het effect verhoudingsgewijs steeds groter is. De hoeveelheid plantaardige resten, nodig om een landbouwbedrijf te voeden, zijn beduidend groter dan de hoeveelheid dierlijke mest. En die hoeveelheid is weer vele malen groter dan de hoeveelheid preparaten die nodig is. De bemesting verschuift van kwantiteit naar kwaliteit, van stof naar kracht.

In de discussie rond verplicht gebruik van preparaten is door boeren voorgesteld om het mogelijk te maken om te werken met krachten zonder daarbij stof nog als drager te gebruiken. Bijvoorbeeld meditatie en ecotherapie worden daarvoor voorgesteld en ingezet. Voor het voeren van de Demeterlicentie worden deze methoden met ingang van 2006 niet geaccepteerd als vervanger van preparaten. Ze worden niet afgewezen als onbruikbaar, maar er is voor gekozen om preparaten, dus stoffen als dragers van krachten, als essentiële stap in de bemesting verplicht te stellen. Er is wel ruimte om preparaten verder te ontwikkelen en anders te maken dan zoals beschreven in de Landbouwcurcus, bijvoorbeeld door de kruiden anders te omhullen dan met de gebruikelijke dierlijke materialen.

Minerale voeding en kunstmest

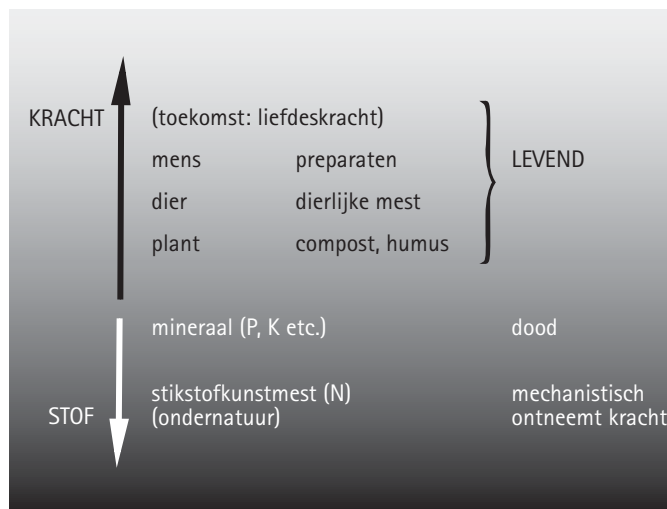
In het voorgaande overzicht is ingegaan op de rol van de levende natuur in bemesting, de planten, dieren en mensen. Er werd geen expliciete aandacht besteed aan voeding vanuit het mineralenrijk. Mineralen in gesteenten of in de bodem vormen op zichzelf staand de dode natuur. Planten nemen mineralen op en brengen ze in het leven. Mineralen maken dus onlosmakelijk deel uit van plantaardige en dierlijke stoffen, eenvoudig omdat deze er uit zijn opgebouwd. Minerale voeding sec komt in de natuur beperkt voor. Uit klei kan bijvoorbeeld wel kalium of magnesium vrij komen. De meeste mineralen die een plant opneemt komen echter uit humus, dus uit de levende component van de bodem.

Foto: Iwan Baan

In de moderne landbouw worden mineralen anders dan in de natuur wel in grote hoeveelheden ingezet. In de BD-landbouw zijn de mogelijkheden daarvoor zeer beperkt; alleen in geval van een aangetoond tekort in de bodem kunnen fosfaat, kalium en magnesium van natuurlijke oorsprong worden gebruikt. Ook aanvulling met koper of sporenelementen is in dergelijke gevallen toegestaan. Kunstmeststoffen, een vorm van plantenvoeding die voortkomt uit een kunstmatig, chemisch proces, staan in kwaliteit onder het minerale. Dat geldt het sterkst voor stikstofmeststoffen. Deze komen niet voort uit en behoren evenmin tot de vier natuurrijken (mineraal, etherisch, astraal, lk). Ze zitten in die indeling nog onder het minerale, dus eigenlijk onder het dode. Ze dragen op geen enkele wijze bij tot voedingskwaliteit vanuit de natuurrijken voor de mens. Ze ontnemen zelfs levenskracht aan de consument.

Figuur 1. Ontwikkelingsrichtingen van voeding

Voeding van de mens

Om in de huidige tijd te kunnen leven en functioneren moeten we ons als mens op een evenwichtige manier mineraal, etherisch, astraal en individueel voeden. De voeding die de landbouw produceert moet dus de krachten van al deze vier natuurrijken bevatten.

“Voeden” krijgt nu een bredere betekenis dan alleen het opbouwen en onderhouden van ons lichaam. Het minerale voeden is in die betekenis te zien als “weten hoe om te gaan met de materie”. Het etherische voeden is te zien als “weten om te gaan met (levens)processen”. Het astrale

voeden betekent “weten hoe om te gaan met emoties en bezieling”. En dat lukt - als je in de wereld om je heen rondkijkt de laatste tijd - lang niet iedereen even goed. Het individuele voeden tenslotte is het “vinden van de eigen weg”, en ook daarin hebben we nog een hele weg te gaan. Goede voeding overstijgt dus zaken die ons fysieke lichaam betreffen. Het gaat om ons totale functioneren als mens in deze wereld. Individuele voeding (preparaten) is de meest recente vorm van voeding die we nodig hebben. Deze individuele voedingskwaliteit was tot voor kort niet of minder nodig omdat het geloof en de kerk voor velen het leven bepaalden.

In het vinden van de eigen weg komt de vraag naar voren hoe om te gaan met vrijheid. Omgang met vrijheid is het grote vraagstuk van deze tijd. In de antroposofie is dit hét ontwikkelingsvraagstuk waar we als mensheid door de geestelijke wereld voor zijn gesteld. We zijn wat ontwikkeling van de vrijheid betreft in een cruciaal moment in de aarde- en mensheidontwikkeling gekomen. Het is dus ook essentieel om dit aspect in de voeding te verzorgen. De preparatendiscussie past daarom goed in deze tijd en ze zal voorlopig ook nog niet afgerond zijn.

Voeden als taak van de landbouw

Een consument van biologisch-dynamische producten mag verwachten dat een boer of tuinder zich bewust is van de vier natuurrijken en hun werking in voeding en dat hij er mee werkt op het bedrijf. Dat daarbij nog een grote zoektocht valt te gaan is duidelijk. Onze invulling van individuele voeding, het werken met de tot nu toe ontwikkelde preparaten, is van een net zo basaal niveau als het werken met werktuigen van de boeren enige duizenden jaren terug. De huidige spit-

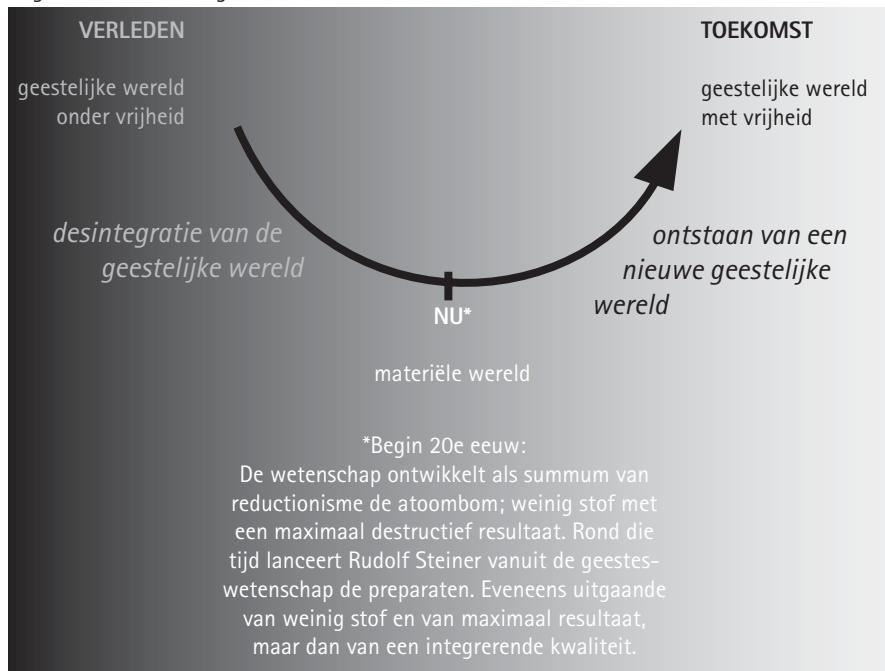
machine achter de GPS gestuurde hightech trekker is het summum van ontwikkeling van landbouwtechniek. Op dezelfde manier zoals de mechanisatie stapsgewijs tot het huidige hoge niveau is ontwikkeld moeten ook de preparaten tot hoog niveau worden ontwikkeld.

Liefdeskrachten

Werken met voedingskrachten die helemaal niet meer aan stof zijn gebonden is een logische volgende stap in de ontwikkeling. In een discussie twee jaar geleden op een conferentie van biologisch-dynamische boeren (met Manfred Klett) werd werken met liefdeskrachten (“onvoorwaardelijke liefde” of “liefde zonder oordeel”) geopperd als de logische

volgende stap. Daar konden velen zich wel wat bij voorstellen. Bodemvruchtbaarheid wordt in de volgende ontwikkelingsstap, dus in aanvulling op bemesting met de eerder genoemde voedingskwaliteiten, bemest met voeding vanuit liefdeskrachten. Bemesting zoals we die nu kennen, nog altijd stoffelijk van aard al wordt dat steeds minder, gaat dus nog een grote verandering tegemoet. De vraag is wanneer we er aan toe zijn om de stap naar bemesten met liefdeskrachten goed te kunnen maken. Daarover zijn de meningen verdeeld van “en wel nu onmiddellijk” tot “over een paar duizend jaar, eerst maar eens de preparaten in de vingers krijgen”. Het ene doen en het andere niet laten is in mijn optiek de beste weg om er achter te komen.

Figuur 2. Ontwikkeling van de mensheid en de aarde

SIEBEN WORTE

EURYTHMIE / GOETHEANUM-BÜHNE DORNACH

**vrijdag 31 maart 2006,
20.15 uur**

**Den Haag, Lucent Danstheater
Kaartreservering:
070 - 88 00 333 en
www.ldt.nl**

programma:

- inleiding
- Heinrich Schütz
- Sofia Gubaidulina

Theaterbusvervoer vanuit Driebergen/Zeist en
(onder voorbehoud) vanuit andere steden

Ter voorbereiding wordt op 26 maart in Driebergen een
Zeven-woorden-Dag georganiseerd m.m.v. Christine Gruwez

Meer informatie op www.euritmie.nl of 038 - 4524524

Organisatie: Iona Stichting i.s.m. Euritmie Impresariaat Nederland

Documentaire *The Real Dirt on Farmer John*

Eind november vond in Amsterdam het International Documentary Festival Amsterdam (IDFA) plaats, met als onderwerp ondermeer milieu en landbouw. In dat kader werd een documentaire vertoond over de Amerikaanse (biologisch-dynamische) boer John Peterson. Een uiterst boeiende film, die grotendeels bestaat uit oude video-opnamen die het leven van John als (aankomend) boer illustreren. Dat zijn leven niet over rozen ging wordt in het begin van de film al duidelijk. John vertelt hoe hij als gangbare boer gekweld wordt door het feit dat het steeds slechter gaat met zijn bedrijf, zo slecht dat hij uiteindelijk bijna al z'n land moet verkopen. Een bedrijf waar zijn voorouders generaties lang op 'geboerd' hebben en "ik had er bijna een einde aan gemaakt, ik moest er afstand van nemen, van de velden waar ik gespeeld heb en die ik als boer had verbouwd", zo vertelt hij halverwege de film. Dat einde wordt net niet bewaarheid. Als de boerderij eigenlijk al zo'n beetje verloren is, leest hij begin jaren tachtig de landbouw-cursus van Rudolf Steiner en beseft hoe hij als boer met zijn grond om moet gaan. Dat komt overeen met zijn eigen doel in het leven: "zorg dragen voor het land. Dat idee zat zo diep in me gebakken", vertelt hij in de film. Langzamerhand komt de boerderij er weer boven op. Hij beschouwt dat als een wonder, want "als een boerderij in Amerika eenmaal ter ziele is dan komt die er niet meer bovenop. Ik wilde een directe relatie met de mensen voor wie ik voedsel verbouwde", en zo begon John aan een CSA-boerderij (Community Supported Association),

*De cultuuromslag van
boerenproductiegestuurde
landbouw naar een
consumentenvraaggestuurde
landbouw komt
prachtig in beeld*

een zogenaamde Pergola-associatie. Inmiddels heeft hij tientallen aandeelhouders, die ook meewerken op het land en verzorgt hij honderden groentepakketten op diverse afhaalpunten in Chicago en omgeving. Inmiddels beslaat het bedrijf zo'n 1200 hectares. Zijn ideaal is verwezenlijkt. Zijn idee vindt weerklank in Amerika. Sinds halverwege de jaren negentig komen er steeds meer CSA-bedrijven bij, inmiddels een kleine duizend. Met op die bedrijven honderden enthousiaste klanten.

Eind november werd John Peterson ge-interviewd in Twee Vandaag, te zien op www.2vandaag.nl/index.php?module=PXStory&func=view&cid=2&sid=30103#

Dirt

is modder als je er mee gooit, maar moeder aarde als je haar cultiveert

Jan Diek van Mansvelt

Op 28 november zie ik *The Real Dirt on Farmer John* die draait in het kader van de IDFA: het internationale festival voor documentaire films. Drieëntachtig minuten later doe ik, tot tranen toe geroerd, van harte mee aan

het langdurig applaus dat spontaan uit het merendeels Amsterdamse publiek opklinkt.

Wat een leven van die John Peterson: tig keer van 'himmelhoch jauchzent' naar 'zum Tode betruebt', en dan nu het enorme succes en de grote innerlijke kracht waarmee hij zich openstelt voor de vragen van het festivalpu-

bliek. Na afloop, in de foyer, ben ik na een rij vrouwelijke bewonderaars eindelijk ook aan de beurt om zijn hand schudden. Het wordt vanzelf een Amerikaanse omarming: warm en hartelijk. Wat een kerel: groene handen en een hart van goud.

Een dikke week later rijd ik John met twee

Terug naar de basis van het leven, de wortels van het bestaan, de grond van de gezondheid

vrouwelijke gasten naar Warmonderhof, waar hij na veel aandrang, als enige andere plek in ons land, zijn film op 8 december nog eens zal laten zien. Ook daar dik applaus voor zijn film. Het publiek van studenten, staf en BD-boeren leeft nog alerter mee dan het Amsterdamse publiek: er is duidelijk nóg meer herkenning. Logisch ook, met vakbroeders en zusters onder elkaar.

Soep en pizza

Voorafgaande aan de vertoning van de film worden John en zijn gasten door studente Phaedra over Warmonderhof rondgeleid. Zij leerde John en zijn bedrijf Angelic Organics afgelopen zomer kennen, toen ze bij Johns collega, Jean-Paul Courtens op praktijkstage was, op Roxbury Farm. Leuk om tijdens die rondleiding te merken dat John bepaald onder de indruk was van de veelzijdigheid van het Warmonderhofbedrijf: zo mooi gemengd, met zoveel verschillende teelten en zo groot. En dan al die woongelegenheden voor de studenten, een toneel en conferentiezaal en een echte BD-winkel ook nog.

Als we na afloop van de filmvertoning en het daaropvolgende geanimeerde gesprek met

de kijkers, via De Zonnehoeve naar huis terug rijden is John nogmaals echt onder de indruk. Wat een diversiteit, professionaliteit en integriteit. Alweer zo'n prachtig voorbeeld van duurzame ontwikkeling en revitalisatie van het platteland. Bij de soep en pizza in de bakkerij van De Zonnehoeve, met familie, medewerkers en kinderen, genieten John en zijn beide gasten zichtbaar van de gesprekken met jong en oud. En ik ben plaatsvervangend trots op wat we hem vanuit BD-Nederland kunnen laten zien. Naast zijn schitterende prestatie, zoals die in de film zichtbaar wordt, mogen wij er hier ook zijn.

Maar wat is dan dat aangrijpende verhaal van The Real Dirt on Farmer John?

Hij groeit op als derde kind van een boer en boerin, na twee zusters. Zijn moeder is schooljuf en doet daarnaast het huishouden en wat er op het bedrijf nog meer nodig is: ijzersterk en altijd opgewekt. Zijn vader heeft het vrijwel gesloten akkerbouw en veehouderij omvattende bedrijf in Illinois, tijdens de inflatie van de late twintiger jaren kunnen uitbreiden. Hij bewerkt het lang tijd samen met zijn broer als kompaan. Melk en eieren plus kippen-

vlees plus granen zijn de inkomstenbronnen. Altijd zegt Pa tegen zijn enige jongen John: "Kijk goed hoe ik dit doe, later moet je het zelf kunnen". Dat blijkt vooruitziender dan de familie lief is, want als John net negentien jaar is, sterft zijn vader aan diabetes. Zijn oom Harold is dan al negen jaar dood: plotseling gestorven, naar John veel later zal horen door zelfmoord. Harold zag al vroeg de mechanisatie aankomen, met alle ontmenging en de onontkoombare verarming van het landleven daarvan.

Drugs en duivelsaanbidding

Als opvolger van zijn vader is de jongvolwassen John dan ineens de baas, 'het baasje', zoals zal blijken. Hij runt het bedrijf voortvarend maar gaat tegelijkertijd naar het naburige 'Beloit College'. Met een oude Buick overbrugt hij dagelijks tweemaal de circa twaalf kilometer van het ene naar het andere werk. Op school ontmoet hij de culturele revolutie van de zeventiger jaren: kunst, rock&roll en bevrijding van de oude normpatronen. De koning te rijk met zijn boerderij neemt hij massa's vrienden en vriendinnen mee daarheen en geeft het ene feest na het andere. Lang haar, wapperende kleding, keiharde muziek, woest gedans, wazig stille rooksessies, rituele kampvuren en gezang. De buurman, lid van de lokale politie, vraagt zich in gemoede af wat dat vreemde gedoe daar bij John allemaal betekent en komt tot de veronderstelling dat er sprake zou kunnen zijn van drugshandel, hekserij, duivelsaanbidding, dierenoffers en mogelijk zelfs het offeren van kinderen. Dat vermoeden spreekt zich snel rond en wordt in een ommezien vaststaand feit: iedereen weet het, maar niemand zegt het tegen John. Dichtbij komen kijken is er niet bij, want dan ben je

zomaar zelf de klos. Dat snapt een kind.

John geniet ervan om op school intensief met kunst aan de gang te gaan: theater, muziek, literatuur, dans. Verkleed op de tractor, verkleed onder de koeien, zingend schoffelen, bloot door het weiland rennen in de maneschijn.

Maar rond zijn dertigste verandert de wereld snel. De prijzen van landbouwproducten zakken in elkaar, de grote leningen die John jarenlang moeiteloos kreeg, blijken ineens onbetaalbaar te worden. Zijn schoolgenoten zijn afgestudeerd en wel terug gegaan naar de stad en plotseling loopt hij moederziel alleen rond op de veiling van zijn bedrijf. Hij is weliswaar goed afgestudeerd, met veel kunst in zijn pakket, maar tegen de wegvallende markt en blijvende bankkosten is dat geen remedie. Hij moet vrijwel al zijn land en machines verkopen om zijn schulden af te lossen.

Diep ingrijpend zijn de beelden van een totaal verloren dertiger: als een zombie loopt hij daar rond op die veiling, temidden van de met grimmig leedvermaak biedende collega-boeren uit de omgeving. Als je vervolgens ziet hoe hij, verlamd door die enorme dreun, alleen nog maar kan slapen en eten in zijn laatste bezit: een cabin op het erf van de uitgeholde boerderij, dan houd je het niet droog.

Ten einde raad reist John dan naar zon, warmte en het ongecompliceerde leven in Mexico. Hij begint zijn herinneringen op te schrijven en door de ontmoeting met een oude Mexicaanse verkoper vindt hij totaal onverwacht de verdrongen herinnering aan oom Harold's zelfmoord. Maar ook de mogelijkheid om zijn oom te vergeven voor het feit dat die hem op zijn tiende zomaar in de steek liet.

Dan voelt hij hoe de vaderlandse bodem, zijn

thuisland, aan hem trekt en hij komt na twee jaar weer terug op zijn erf, het ouderlijk land. Begin jaren negentig probeert hij dan een nieuw bedrijf te beginnen op de weinige hectares die hem gebleven zijn. Temidden van die moeizame opstartproblemen zien verontruste buurtgenoten dan kans om zijn enig overgebleven thuis, een houten cabin vol kunst en erfstukken, in brand te steken: er blijft geen spaan van over. Dat is voor John een ander soort keerpunt: nu wordt hij echt kwaad en stormt naar de sheriff om verhaal te eisen. Hij weet bescherming te krijgen. En financieel gesteund door een lening van zijn moeder begint hij een biologisch groentebedrijf. Hartverscheurend zijn de beelden van groepen onkruidwiedende mensen, en gewassen die gebukt gaan onder enorme massa's insecten. En veel afzet voor wat er nog gezond van het land komt is er ook niet. Laat staan een lucratieve markt. Wat een vreselijke ellende! Binnen enkele jaren is hij weer failliet: nu met het geleende geld van zijn moeder. Wat een schaamte!

Voor de tweede keer gaat John naar Mexico. Daar ontmoet hij de lang verdrongen herinnering aan zijn vaders broer, de vroeg gestorven oom Harold, en diens diepe respect voor het land en het bodemleven. Hij begint verhalen en toneelstukken te schrijven: over het leven op het land en het lot van de boeren in een tijd van snelle chemiesering, automatisering, industrialisering en verstedelijking. Iedereen verdient, behalve de boer. Zijn kunstzinnige opleiding komt hem nu goed uit, en weer in de Verenigde Staten trekt hij het land door met boerenpraatprogramma's in het kader van de maatschappelijke hulpverlening bij bedrijfsbeëindiging. Alleen: al gauw merken

de psychologen en sociologen dat zijn simpele en directe manier van met de boeren en boerinnen praten veel te goed werkt. Voor hen als experts is er geen werk meer over als deze aanpak doorzet. Dus wordt John uit de reïntegratieprogramma's weggewerkt.

Angelic Organics

Voor de tweede keer komt hij terug op zijn zwaar verwaarloosde bedrijf en start opnieuw: de biomarkt trekt aan. Hij wordt al gauw benaderd door enthousiaste stedelingen uit Chicago, zo'n 150 km noordwaarts van zijn bedrijf. Die consumenten hebben het idee van Consumer Supported Agriculture (CSA) leren kennen, en vragen hem om op jaarbasis groenten voor hen te verbouwen. Biologisch-dynamisch wel te verstaan. Aanvankelijk houdt hij de boot af. Het idee dat stedelingen zijn bedrijf gaan bepalen stoot hem tegen de borst. Dat van die stedelingen weet hij nog maar al te goed van zijn college-tijd. Maar dan blijkt de winkelketen die hem beloofd had zijn groenten af te nemen plotseling van policy te veranderen: ze halen alles van een boer tweeduizend kilometer verder naar het zuiden. Jammer, niets aan te doen. Vanuit die noodsituatie neemt hij contact op met de CSA'ers die hij eerst had afgehouden. In die tijd wordt John door het lezen van de Landbouwcursus van Steiner een fervent voorstander van de biologisch-dynamische landbouwmethode. Nu ook z'n klanten een jaar vooruit betalen zorgt hij ervoor hen met zijn wekelijkse groentepakketten tevreden te stellen. Dan doen ze immers het volgende jaar weer mee.

In die omschakeling naar CSA en BD-tuinbouw speelt oud-Warmonderhoffer Jean-Paul Courtens een belangrijke rol. Die kreeg in

2004, als enige bioboer van drie, de Amerikaanse Patrick-Maddenprijs voor duurzame landbouw: een hele prestatie (zie DP 2005, nr. 2, red.).

Vanaf die omschakeling naar wat we in ons land het 'Pergola'-systeem noemen, gaat het met Johns bedrijf bergopwaarts. Schone velden, een breed scala aan gewassen, enthousiaste medewerkers, stagiairs, toenevende mechanisatie, compostering en bodembewerking: alles valt op z'n plaats. Hij

John hem geïnteresseerd. "Ach, ik wist het ook niet", zegt die dan na enig nadenken. "Het had zomaar gekund en je hoorde zoveel rare verhalen in die tijd. Ik vroeg het me gewoon af. Maar laten we het maar vergeten". Daarop schudden ze dan de hand en lopen nog even verder samen op. Door merg en been, zulke scènes.

Maar als je John dan enthousiast met een vrachtauto vol met zo'n twaalfhonderd groentepakketten door Chicago ziet rijden

opgewekte moeder - schooljuf die piekfijn in orde in een Ford stapt om les te gaan geven, of van alle ooms en tantes en burens op bezoek bij Johns familie, voor verjaardagen of grote dorpsfeesten, zijn een plezier voor het oog. En een bron van jeugdsentiment bij de 45-plussers.

Die moeder, Anna, is het ook die altijd achter haar zoon blijft staan. Als zij, ergens midden in de film, bij John informeert wat er nu eigenlijk waar is van alle verdachtmakingen

Een film die het stedelijke publiek volledig weet te boeien en vakgenoten afwisselend laat lachen en huilen

knaapt de schuren op, z'n huis, woonruimte voor medewerkers en gasten, inpakafdeling, et cetera. Hij noemt z'n bedrijf nu 'Angelic Organics': engelachtige bio, zou je kunnen zeggen.

En waar intussen de meerderheid van zijn vroegere collega's op hun beurt failliet ging groeit zijn bedrijf: op het eind van de film zien we hem zelfs met CSA-leden de prikkeldraden doorknippen naar nieuw verworven aanpalend land. Vergeleken met zijn burens was John er vroeg bij met z'n eerste faillissement: hij kreeg tenminste nog iets voor het land. Veel boeren die later failliet gingen kregen er bijna niets meer voor omdat iedereen toen moest verkopen.

Wat ook indruk maakt is de confrontatie die we John zien aangaan met zijn buurman 'boer en agent', die hem destijds zo afschuwelijk verdacht maakte. "Hoe wist je nu dat ik dieren- en kinderoffers bracht", vraagt

en enthousiaste klanten ziet die met hun kinderen de inhoud bewonderen, dan is dat alles bij elkaar een prachtige ontwikkeling. Als je de enthousiaste medewerkers op het bedrijf hoort vertellen hoe ze genieten van het zinvolle werk op en aan de aarde wordt dat beeld bevestigd. En als je ze dan zomerfeest ziet houden helemaal. Terug naar de basis van het leven, de wortels van het bestaan, de grond van de gezondheid. Dat straalt uit de film over Johns 'dirt'. Dirt is modder als je er mee gooit, maar moeder aarde als je haar cultiveert.

Veertig jaar film

Terug naar de film. Hoe kan het dat zo'n levenlang gefilmd is? Veertig jaar minstens? Daarvoor moet je weten dat Johns moeder al in de vijftiger jaren een filmcamera kocht om haar kinderen en de rest van de familie te filmen. Prachtig, die zwart-wit beelden van John als peuter, met zijn vader, zijn oom, zijn zusters. Ook de beelden van de

over duivelse praktijken schieten je ogen vol: wat een verdriet voor allebei. Maar hij stelt haar met een enkel woord gerust en klaar is kees. Prachtig zijn de scènes waar moeder en zoon aan de keukentafel zitten met het fotoalbum. Moeder haalt uitvoerig de herinneringen op en zoonlief zegt 'ja ja'. Het lijkt haast onwerkelijk braaf, maar een oerdiepe levensband schijnt er duidelijk doorheen. Daar zijn geen woorden voor nodig. Als John het bedrijf helemaal wil opgeven om verder als schrijver en acteur door het leven te gaan, kijkt ze hem niet-begrijpend aan en vraagt: "Wiens groenten moet ik hier dan verkopen, in mijn 'betaal zelf voor wat je meeneemt' winkel?" Tja, dan gaat hij toch maar door met z'n landbouw en kan de CSA daar tot bloei komen. Alleen: dat maakt zij zelf niet meer mee. Op haar doodsbed zie je dat zij ervan overtuigd is dat alles goed komt. Zij kan nu rustig gaan: haar zoon heeft het begrepen.

Naast moeders cineastische acties is er het werk van Johns jeugdvriend Taggart Siegel, een beroepscineast, die jaar in, jaar uit met de camera volgt wat John meemaakt. Taggart filmt al zo'n twintig jaar documentaires en won er heel wat prijzen mee. Hij plakke de films van moeder Anna en hemzelf aan elkaar en mengde er recente beelden bij van gesprekken met John en zijn huidige BD-CSA bedrijf. Alles bij elkaar een film die de aandacht van een stedelijke publiek volledig weet te boeien en een publiek van vakgenoten afwisselend laat lachen en huilen.

Parcival

Terugkijkend realiseer ik me dat de film het publiek om meerdere redenen ontroert. Eerst gewoon doordat hij een prachtig beeld geeft van het leven van een strevend mens. Wat een kerel! Maar dan ontroert hij om-

dat het zo'n prachtig beeld geeft van een cultuuromslag die zeker in de westerse wereld aan de orde is. Na de eeuwenlange trek naar de stad, waar de mensen zich uit de modder omhoog emancipeerden, worden stedelingen zich bewust dat zij zonder het land niet kunnen leven. Zorg voor het land is ieders zorg. Als stedelingen worden we ons bewust dat we medeverantwoordelijk zijn voor onze voedselproductie, samen met die van het landschap en het milieu waarin dat voedsel geteeld wordt. Enerzijds een doorschietende emancipatie, waarin mensen (consumenten!) in hun illusies wegzwijmelend voor tv en achter pc zitten, met industriële frisdranken, chips en fastfood uit de diepvries in de magnetron. Tegelijk daarmee milieuvervuiling, uitbuiting van consumptiedieren, verwatering van opgejaagde groenten- en fruitsoorten, ontbossing en landschapsverarming. Ook de uitbuiting van de zogenoemde derdewereld hoort daar bij. Alleen als elke consument zijn/haar medeverantwoordelijkheid voor de voedsel-, milieu- en landschapsproductie serieus neemt, kunnen de boeren weer doen waar zij voor zijn. De cultuuromslag van boerenproductiegestuurde landbouw naar een consumentenvraaggestuurde landbouw komt prachtig in beeld.

Maar mooi is ook de omkering in Johns persoonlijke leven: als jongvolwassene was hij 'de koning te rijk' met zijn bedrijf en daarbovenuit de ontdekking van toneel, dans en muziek, inclusief de kunstenaars en kunstenaressen, leeftijdgenoten uit de stad die toen al een weg terug zochten naar hun wortels op het land. Als eind veertiger, twee faillissementen en een verwoestende brand later, kan hij toegeven als bedrijfslei-

der afhankelijk te zijn van de stedelingen die vroeger afhankelijk waren van hem als rijke boer.

Prachtig ook hoe hij nu intensief blijkt te kunnen samenwerken met bedrijfsleiders die het bedrijf runnen terwijl hij jarenlang film maakt en het lopende jaar met die film rondtrekt. Hij kan gemist worden, tenminste, verregaand, op basis van zijn huidige organisatie.

Ook deed zijn verhaal me aan dat van Parcival denken. Die komt als jongeling zomaar ineens op zijn levensdoel: het Graalslot. De ontmoeting met de Graalvorst wordt hem in de schoot geworpen. Maar hij komt er niet toe de zieke vorst te vragen wat hem scheelt en hij wordt verwijtend uit het slot verwijderd. Alleen na vele gevechten op leven en dood kan hij als rijpe man de weg terugvinden naar dat levensdoel. Het lijkt haast of zijn moeder Anna hem niet zomaar filmde, noch zijn vriend Taggard. De voortgaande weg door dood en opstanding, van John als boer, van de landbouw en daarmee van de samenleving als geheel: dat maakt de film zo diep ontroerend. Gelukkig zit hij ook vol met humor, zang en dans, kinderen en spelende dieren, clowns in de graanvelden en feestende mensen. Net echt, zoals het leven is.

Zie de website van Angelic Organic:
www.angelicorganics.com/index.html

Website Jean-Paul Courtens: www.roxburyfarm.com/

Over de fim: <http://therealdirtnet/>

Eind november werd John Peterson geïnterviewd in Twee Vandaag, te zien op www.2vandaag.nl/index.php?module=PXStory&func=view&cid=2&sid=30103#

Oostvaardersplassen Oernatuur of boerennatuur?

Oostvaardersplassen

Natte deel van de in 1968 drooggemalen Flevopolder. Circa 6000 hectare moerasgebied met uitgestrekte plassen en ruige graslanden, rietvelden en wilgenbossen. Beroemd om vele vogelsoorten, Heckrunderen, konikpaarden en edelherten. Klein deel toegankelijk voor publiek. Ligging tussen Almere en Lelystad.

Bruno van der Dussen

Wat is gezond natuurbeheer? Tom Saat, BD-boer van de Stadsboerderij te Almere had jarenlang 's zomers zoogkoeien in de Oostvaardersplassen. Toen hier vanwege andere overwegingen een eind aan kwam, veranderde dit gebied aanzienlijk. Voor Tom Saat had dit bijna allemaal negatieve consequenties.

"Door de hausse aan 'nieuwe (oer)natuur' zijn er steeds minder natuurgebieden die

gezond worden beheerd", zegt Tom Saat. "De Oostvaardersplassen zijn daar een schrijnend voorbeeld van. De laatste jaren is 'nieuwe natuur' namelijk enorm populair. In natuurgebieden wordt vee ingezet en vervolgens wordt de boel aan z'n lot overgelaten. Geïnspireerd door een afkeer van alles wat met landbouw te maken heeft, wordt grond aan de landbouw onttrokken en met een enorme hoeveelheid grondverzet een quasi-natuurlijke aanblik gecreëerd om, wars van elk ingrijpen, te zien hoe zich uit de ontstane chaos iets 'nieuws' ontwikkelt."

20 Dynamisch Perspectief

Zeven jaar werkte Tom als boer en natuur-beheerder in de Oostvaardersplassen. In 1990 schafte hij samen met vijf andere BD-boeren vijfhonderd vaarzen aan om in de Oostvaardersplassen te laten grazen. Twee boeren zijn inmiddels gestopt. De overige boeren hebben nu hun vee op andere terreinen in Flevoland. Maar het Oostvaardersplassengebied heeft Toms hart gestolen.

Tom: "Zoals dat met iedereen gebeurt die het gebied leert kennen. Maar ik sta wel kritisch tegenover het huidige beheer. Dat komt voort uit die betrokkenheid. Sinds jaar en dag werk ik samen met Staatsbosbeheer en ken haar als een degelijke organisatie en goede partner, met wie ik nog lang hoop samen te werken. Een zinvolle discussie over de toekomst van de Oostvaardersplassen behoort daar wat mij betreft ook bij. Maar daar schort het momenteel aan. Ik heb een duidelijk verschil van inzicht hoe de natuur van de Oostvaardersplassen zich optimaal dient te ontwikkelen.

De massale sterfte van koeien, paarden en edelherten in de Oostvaardersplassen roept steeds meer weerstand op in de samenleving. Jammer genoeg beperkt de discussie zich tot de symptomen en staat het gekozen beheer nauwelijks ter discussie. Het beheerde en meest waardevolle deel is nooit omstreden geweest. Het droge deel, eigenlijk een bufferzone tussen het natte deel en de bewoonde wereld, is altijd onderwerp geweest van debat. Uiteindelijk won binnen de Rijksdienst de stroming die vond dat beheer moest plaatsvinden door zo min mogelijk in te grijpen. Het droge deel werd gesplitst en er begon een proef. In het ene deel kwamen het hele jaar Heckrunderen en konikpaarden te lopen en zou verder niet worden ingegrepen."

Voor het beheer van het andere gedeelte

werd een groep biologische boeren, waaronder Tom Saat uitgenodigd het beheer op te zetten op basis van seizoensbegrazing met koeien en paarden. Tom vertelt dat jaarrondbegrazing, zoals in het andere deel plaatsvond, afname van soorten en fauna betekent. "Bij zo'n begrazing", aldus Tom, "wordt het aantal dieren bepaald door het voedselaanbod in de winter. Op de jonge, uiterst productieve polderklei betekent dit dat er in de zomer relatief te weinig dieren lopen voor het grote voedselaanbod, waardoor het grasland snel verruigt. Door het rijke voedselaanbod komen die grazers in een zo goede conditie, dat ze makkelijk drachtig worden en hun jongen groot brengen, om in de winter weer sterk te vermageren. Naarmate de kudde zich uitbreidt, gaan er 's winters meer dieren dood".

Uit onderzoek van de twee systemen kwam al snel naar voren dat de seizoensbegrazing veel beter scoorde. Helaas bleek dat de voorstanders van 'nieuwe natuur' zoveel invloed hebben op het ministerie van LNV, dat achter de schermen werd besloten de Oostvaardersplassen over te dragen aan Staatsbosbeheer, het vergelijkende onderzoek te stoppen en het hele gebied door Heckrunderen, konikpaarden en edelherten te laten begrazen. De eerste jaren kon de kudde vrij probleemloos uitbreiden. Maar naarmate de kudde zich uitbreidde, stierven er 's winters steeds meer dieren.

Tom: "Die 'nieuwe natuur' levert hoegenaamd niets op. De flora bestaat uit pionierssoorten die overal in Flevoland massaal voorkomen. Voor de ganzen wordt het gebied, door het verdwijnen van de grazige graslanden, steeds minder interessant, waardoor de druk op het omringende agrarische gebied toeneemt en voor de grote grazers is het er 's winters ook

geen pretje. Konikpaarden en Heckrunderen zijn gewone landbouwhuisdieren, die net als boerenvee goed verzorgd moeten worden."

Biefstuk en natuur

Hoe zou het dan anders moeten, vroeg ik aan Tom.

Tom: "Daar schreef ik een tijdje geleden nog over in Trouw. Ik schreef dat het te decadent voor woorden is om met een verrekijker de kale ribben van het vee in de Oostvaardersplassen te bestuderen, om 's avonds het uit Argentinië ingevlogen biefstukje te nuttigen. Terwijl het gebied van de Oostvaardersplassen zich bij uitstek leent voor een goed samengaan van natuurbeheer en vleesproductie. Boeren die op een gezonde manier vlees willen produceren zijn er genoeg, maar natuurgebieden waar op een gezonde manier natuurbeheer wordt gedaan, zijn er steeds minder."

Een onderliggende reden dat 'nieuwe natuur' zich zo afzet tegen de landbouw, is volgens Tom dat de aanhangers van mening zijn dat de 'oerbeelden' van natuur wezensvreemd aan landbouw zijn. "Zij vergeten dat de basisprincipes van landbouw rechtstreeks uit de natuur komen. Gezonde landbouw is het sturen (cultiveren) van natuurlijke processen om voedselproductie te realiseren. En evengoed is gezond natuurbeheer het sturen van natuurlijke processen om natuur te realiseren. Niets meer en niets minder. De landbouw kan doorslaan door steeds meer tegennatuurlijk in te grijpen om de productie te verhogen, zoals in de intensieve veeteelt en de gentechnologie gebeurt. Maar voor beide geldt dat er één criterium is waarop zij zouden moeten worden afgerekend: goed rentmeesterschap."

Organische groei van dorpen

Verslag van een landelijke werkconferentie, georganiseerd door de Stichting Natuur en Milieu (SNM) en zeven Provinciale Milieufederaties.

Jan Diek van Mansvelt

'Steenpuisten zijn het', zegt de een, 'explosieve groei' zegt de ander en weer een ander zegt dat de dorpen maar 'doorschimmelen'. Daartegenover zijn er ook betrokkenen die zoeken naar manieren waarop de dorpen 'organisch' kunnen blijven groeien zonder hun karakter en hun landelijke inpassing te verliezen.

Deze vraagstelling brengt op vrijdagmiddag 14 oktober in de Amersfoortse Tulip Inn zo'n zeventig gemeenteraadsleden, natuurkenners, architecten, gedeputeerden, landschapsdeskundigen en milieukundigen bijeen.

Ponderosa's

Rik Herengreen, de spreker van die middag, vraagt zich af hoe we de toenemende belangstelling voor het 'buiten wonen' in goede banen kunnen leiden, en dus ook hoe we de huidige woekering van wat hij noemt 'gentrification' kunnen tegengaan. Gentrification is het woord voor het effect op de dorpen van rijke stedelingen die ofwel voor eigen gebruik Hollywood-Belgische villa's in de dorpsrand of daarbuiten neerplempen, dan wel dat met hele wijken van op elkaar geplempte vrijstaande villa's doen. De inbedding van de nieuwe bewoners in en hun bijdrage aan de plaatselijke dorpscultuur is vaak marginaal. Vernietiging van zeldzame landschapswaarden en vervreemding van de dorpscultuur zijn het gevolg.

Hij ziet echter ook andere mogelijkheden: boeren die stoppen hebben land en bouw kavels beschikbaar waarop met het nodige respect voor de plaatselijke bouwstijl, groeninrichting en maatvoering al gauw een stuk of vier eengezinswoningen te bouwen zijn. Ook in het dorp zelf komen door verhuizing van de plaatselijke bedrijven en perso-

nen gebouwen, bouwplaatsen en huizen vrij voor stedelingen die buiten willen wonen. Hij noemt dan 'inbreiding', als tegenhanger van de 'uitbreiding' die het dorpsoppervlak vergroot. Voor een deel gaat het over mensen die na jaren stadsleven nu weer terug willen naar het dorp waar ze opgroeiden. Ze hebben geld verdiend en brengen dat mee de streek in. Ook zijn er mensen die juist voor de kleine kinderen buiten willen wonen. Ook zij brengen geld in de streek. Rik hield het publiek voor dat slechts circa 15% van het geld dat de inwoners van het lande-

Nieuwelingen in het dorpsleven, hier nieuwbouwwijk Vathorst, Amersfoort (Foto: Michiel Wijnbergh)

lijk gebied verdienen, door de boeren uit die streek zelf verdiend wordt. Tachtig procent komt van 'buiten' de streek. Van de organisch ingepaste bewoners is het merendeel zeer gemotiveerd om bij te dragen aan de verbetering van de landschappelijke waarden van hun streek.

Als acute gevaren voor het landelijke gebied noemt hij: de winstpakkers, die klaar staan met hun 'Ponderosa's en andere nepvilla's, vol nieuwe nuffigheid, waarmee ze parasiteren op de schoonheid van de streek die door generaties boeren en buitenlui gemaakt en

meer of minder in stand gehouden zijn. Pas op voor de monotonie van de kant-en-klaar aanpak, de gedwongen uniformiteit van de receptauthenticiteit, zoals hij dat bewogen noemt.

Wat zijn plus opties? Sluit je aan bij de boerenbevolking en zoek manieren om bij te dragen aan de verwezenlijking van de verbrede doelstellingen van de landbouw, waaronder landschapsproductie. Als de boer verdient met verhuur van leuke huizen op zijn erf, of met de verkoop als woonkavels,

dan kan hij of zij nog jaren actief zijn met de productie van 'groen', inclusief kleinschalige en hoogwaardige diverse land- en tuinbouw. Streekproducten, die de bewoners en anders dorpsgenoten graag kopen. Slow food, denk ik onmiddellijk, en krijg daar in de pauze ook instemmende reacties op! Maar ook landbouw en zorg, inclusief zorg voor ouderen, zouden mogelijkheden bieden.

Afsluitend benadrukt Rik Harngreen dat het er nu op aankomt wat voor spelregels de gemeenten en provincies gaan opstellen voor het gebruik van het landelijk gebied. Streekplannen vallen tussen gemeente en provincie: een vrije ruimte die nodig creatief, in dienst van een levendige, groeiende en bloeiende groene ruimte moet worden gevuld

Streekplannen

Theo Rietkerk, gedeputeerde van de provincie Overijssel, ziet de rol van de provincie als toetsend, regisserend en participierend. Hij raadt aan om de streekplannen door groepen samenwerkende gemeenten te maken, in overleg met de provincie. Wezepe in Salland en Renkum, bij Olst, in Twente noemt hij als geslaagde voorbeelden. Aanvullend op Harngreen vertelt hij dat ook landgoedeigenaren steun nodig hebben om hun landschappelijk zeer belangrijke groen te kunnen blijven onderhouden en ontwikkelen. In de werkgroep waarin ik deelneem volgen korte presentaties van groepen die actief zijn in de streekontwikkeling.

De Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe is een voorbeeld. Zij werkten met de bewoners aan hun visie op de identiteit en het karakter van hun dorp in hun streek. Mooi voorbeeld: men dacht dat de bus nodig was voor 'de burens', zelf kon men goed

zonder. Dat dacht men dus voor elkaar, maar zonder overleg. Men dacht dat elk dorp z'n eigen school, kerken, arts en middenstand nodig had, terwijl men zelf net zo makkelijk een paar dorpen verder reed als dat uitkwam. Het idee om sociaal-economische functies binnen een groep dorpen te realiseren en niet meer voor elk dorp apart fascineert me bijzonder. Net zoiets als een gemengd bedrijf van samenwerkende boeren en boerinnen als eigentijdse opvolger van het gemengde bedrijf voor elk (uitgebreid) boerengezin van vroeger.

Een landschapsarchitecte stelt dat vijftien woningen per hectare open land en vijf per hectare bos nog te doen is als er per buurtschap maar het dubbele oppervlak aan duurzaam groen in stand gehouden wordt. Mooi voorbeeld van zoeken naar maat en getal als basis voor de genoemde spelregels. Maar dan wel voor het Oosten en Zuiden van het land, lijkt me.

Een andere bijdrage benadrukte dat het essentieel is om bij het maken van plannen bij de plaatselijke bewoners te beginnen, maar dat het even essentieel is om zelf uitdagede ideeën in te brengen. Anders ontstaat er geen dialoog tussen verleden en toekomst en dus geen ontwikkeling. Ook zij benadrukte het thema 'geïntegreerde diversiteit': niet elk apart alles willen hebben maar wel allemaal samen alles wat nodig is en in de streek past. Breek vooroordelen open, stap uit je angsten. Gebruik het exploitatieplan als gemeentelijk instrument voor landschapsontwikkeling, binnen het toetskader van de provincie.

Mij dunkt dat daar ook voor menig BD- en EKO-boer(in) waardevolle perspectieven liggen. Een conferentie over BD-landbouw en BD-landschapsontwikkeling is zo lang-

Ook milieu en landschap zijn agrarische producten waarvoor de producent beloond moet worden

zamerhand wel eens de moeite waard. Bijvoorbeeld samen met de Stichting BD-Grondbeheer. Als we dan weten wat we als BD te bieden hebben kunnen we opgewekt in gesprek met SNM en de Milieufederaties. Het is immers een prachtige sprong voorwaarts die die organisaties maken met zo'n gedurfd en geslaagde werkconferentie over milieu-ontwikkeling samen met de boeren, waar ze vroeger vaak knap vast zaten op milieubescherming tegenover de boeren. De bal ligt nu bij ons.

Nieuw Jeruzalem

En eerlijk gezegd ligt hij er al knap lang. Je hoeft je alleen maar te realiseren dat de zogenoemde Landbouw cursus door Steiner gehouden werd in het verlengde van zijn enorme inzet voor de vernieuwing van het sociale leven: de driegeledingsbeweging. De voedselproductie past daarbij binnen een economie waarin de broederlijkheid als maatgevend principe gehanteerd wordt. De belangstelling voor adoptieprogramma's van kippen, varkens, koeien en appelbomen,

die voor groenten-, fruit- en vleespakketten van verdeelcentra of winkels, de directe voedselabonnementen bij de (BD-)boeren, de medefinanciering van (BD-)boeren, bijvoorbeeld via de Stichting BD-Grondbeheer: het zijn allemaal acties waarmee de kloof die tussen stad en land, tussen consument en producent gegroeid is, te overbruggen. De toenemende belangstelling voor de open dagen op de (BD-)bedrijven onderstreept de belangstelling van de stedelingen. Maar ook de zorgboerderijen met hun diverse cliëntengroepen dragen substantieel bij aan die overbrugging. Boeren die voor enkele dagen per week of weken per jaar een of meer schoolklassen ontvangen doen dat al evenzeer. De stedeling wordt zich bewust van haar en zijn medeverantwoordelijkheid voor het gebeuren op het platteland, de boeren en tuinders realiseren zich dat ze het van de stedelingen moeten hebben. Stedelingen en boeren realiseren zich dat naast voedsel ook milieu en landschap agrarische producten zijn waarvoor de producent beloond moet worden.

Op de BD-boerenbedrijven, zeker buiten ons land, bestaat al lang het streven naar gemeenschapsvorming in het belang van de gesloten, multifunctionele landbouw, waarin de productie van groenten, fruit, graan, zuivel, eieren en vlees samen gaan. Gemengde bedrijven dus. Met meerdere woningen en meerdere gebouwen voor de genoemde functies en vaak ook voor verwerking van melk, schoonmaken van groenten, drogen van kruiden, malen en bakken: al naar gelang de vaardigheden en mogelijkheden van de agrarische gezinnen die daar samenleven. Zeker als de genoemde zorgtaken er bij komen, en daarmee vaak behuizing voor

die cliënten, worden de boerenbedrijven tot kleine woon-werk-leef-kernen. Een soort gehuchten of zelfs landgoederen-nieuwestijl.

Die trend gaat in tegen het moderne streven naar een heldere 'scheiding van functies', waarin naar afzonderlijke slaapsteden, industrieterreinen, kantoorsteden, natuurgebieden zonder mensen en landbouwproductiegebieden met minimale bewoning werd gestreefd. Die moderne trend zie ik als laatste rest van de verstedelijking die de afgelopen eeuwen overheerst heeft. Weg van het land, naar verlichting en emancipatie voor iedereen. Totale vervreemding was het gevolg: melk komt uit de fabriek, alle appels zijn even groot, andijvie groeit in sliertjes en natuur zie je op de tv.

Terug naar de beweging voor organische groei van het platteland. Wat mij betreft past het in een streven naar het nieuwe Jeruzalem. Dat werd vroeger door velen als een ideale stad gezien: Rotterdam, New York of Sjanghai, maar dan zo dat alles mooi is en iedereen goed voor alles. Mij lijkt dat het nieuwe Jeruzalem de hele aarde omvat. Bevolkt, onderhouden en ontwikkeld door een mondiale gemeenschap, die leeft en een netwerk van rurale leefgemeenschappen, die in elke streek hun specifieke gezicht hebben.

Daarom zei ik eerder in dit artikel: wat prachtig dat de natuur- en milieubewegingen nu mee doen aan de organische ontwikkeling van het platteland: dat is de stedelijke aanvulling op de (BD-)boeren leefgemeenschappen.

Zie www.snm.nl, intypen bij Zoek: organisch groeien. Natuur en Milieufederatie, Marcel Blom, medeorganisator en aanspreekpunt, e-mail: m.blom@nmu.nl

2006-1 februari 25

Bijen en vormkrachten

Jan J.C. Saal

Door krachten worden zaken bij elkaar gehouden. Bijvoorbeeld: de zwaartekracht zorgt er voor dat de aarde bij elkaar blijft en kristallisatiekrachten zorgen er voor dat atomen samen een vaste stof worden. Trek- en duwkrachten zorgen dat een bouwwerk blijft staan of een brug blijft liggen.

Van daaruit kunnen we naar het begrip levenskrachten kijken. Dat zijn dan de krachten die er voor zorgen dat levensprocessen in samenhang functioneren. Die levenskrachten kunnen echter niet vrij in de ruimte bestaan. Zij hebben een organisme nodig waarbinnen ze kunnen functioneren.

Een organisme heeft op zijn beurt een samenhangende vorm. Deze vorm is verschillend voor mineraal, plant, dier en mens. De vorm van een organisme sluit de binnenwereld van het organisme af van de buitenwereld. Maar dat geldt ook voor de celvorm ten opzichte van de processen binnen de cel of voor een orgaanvorm en de processen die zich binnen een orgaan afspelen. Vormkrachten zijn dan krachten die de vorm bepalen en daarmee de grens bepalen tussen binnen en buiten. De werking van organen en organismen zijn vaak van de vorm afhankelijk. Ze kunnen dan ook misvormd zijn, waardoor ze niet goed kunnen functioneren.

Het lastige van het beschrijven van krachten is dat wel hun werkzaamheid kan worden waargenomen, maar dat de krachten zelf niet met zintuigen waarneembaar zijn. Je

zou kunnen zeggen dat krachten van geestelijke aard zijn. Dat geldt zowel voor zwaartekrachten als voor levenskrachten als voor vormkrachten. Maar ook voor aandrijfkrachten, trekkrachten, spankrachten, et cetera.

Wanneer we het belang van bijen voor de landbouw willen benadrukken, komen we al snel uit op het feit dat bijen uitstekende bestuurders zijn. Er zijn veel proeven naar gedaan en het blijkt dat zowel de gezondheid, als de vorm, als ook het aantal zaden en vruchten dat op gewassen wil groeien bij bestuiving door bijen steeds weer het beste blijkt. Hier vinden we een aanwijzing dat bijen bemiddelen bij vormkrachten die de vorm van vruchten bepalen.

Om aan te kunnen geven wat het zeggen wil dat bijen belangrijk zijn bij de bemiddeling van vormkrachten, moeten we iets dieper graven of hoger vliegen.

Op een boerderij kunnen we verschillende kwaliteiten waarnemen:

1. De kwaliteit van de bodem waarop een boerenbedrijf zich heeft gevestigd. Alhoewel deze bodem naar onze begrippen mineraal en dood is, vormt hij wel de grondslag voor het leven. Immers de planten moeten in de bodem geworteld zijn om te kunnen groeien. De ene bodem is vruchtbaarder dan de andere (*het fysieke, vaste*).
2. De kwaliteit van het leven zelf dat zichtbaar wordt in de planten. Deze planten die-

nen als voedsel voor mens en dier op de boerderij en daarbuiten. Schoon water en schone grond zijn daarbij basale voorwaarden om het plantenleven goed te kunnen ondersteunen (het etherische, vloeibare).

3. De kwaliteit van de vorm van planten en dieren. Wanneer ze er goed uitzien, wordt een soort ideale vorm benaderd. Vanuit de normale wetenschap wordt in dit verband gewezen op de genetische achtergrond van plant en dier. Vanuit mijn visie komt de vorm echter uit een geestelijke werkelijkheid tevoorschijn (het astrale, luchtige). Het astrale wordt op een boerderij door de dieren vertegenwoordigd. Dieren in de grond, dieren op de grond en dieren in de lucht.

4. De kwaliteit van de boer bepaalt uiteindelijk hoe het op zijn bedrijf gaat. De mogelijkheden en onmogelijkheden van een boer, met zijn doelstellingen en met de verbindingen die hij met anderen heeft, trekken door een boerenbedrijf heen, zoals warmte door de materie. In alle facetten wordt het zichtbaar, voelbaar, waarneembaar ("ik" krachten, warmte).

De insectenwereld als geheel neemt in de natuur en op de boerderij een bijzondere plaats in. Met name bijen hebben een functie op de boerderij, naast de andere dieren. Zij komen vanuit de lucht naar de planten toe en brengen de lucht dan ook in beweging. Vanuit de warmte in het broednest ontwikkelen ze zich en door de lucht brengen ze warmte naar het vruchtbeginsel van de planten. Vanuit de geest (warmte), via het astrale (lucht) naar het etherische (planten). Op deze manier bemiddelen zij in de processen die vormkrachten bij het plantenleven brengen. Door hun werkzaamheden worden planten daarom gezonder en gaan er beter uitzien. Daarom bijvoorbeeld zien de appels en peren die door bijen zijn bestoven er veel beter uit. Gezonde planten zien er goed uit en functioneren beter als organisme. Gezonde planten hoeven niet beschermd te worden tegen aantasting door schimmels of insecten en kunnen mens en dier voeden. Voor gezonde voeding moet een boerenbedrijf daarom vriendelijk zijn voor insecten en vooral voor bijen.

Biologische plantenveredeling: een rasechte wetenschap

Onder deze titel sprak prof. dr. ir. Edith T. Lammerts van Bueren bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Biologische Plantenveredeling aan de Wageningen Universiteit op 17 november j.l. haar inaugurele rede uit. Naast deeltijd hoogleraar is Edith Lammerts wetenschappelijk medewerkster aan het Louis Bolk Instituut te Driebergen.

Bruno van der Dussen

Wat is het bijzondere aan biologische plantenveredeling?

Edith: "Wat mij betreft wordt met deze leerstoel de mogelijkheid geboden te laten zien dat het veredelen van cultuurplanten op een biologische wijze meer is dan gangbare veredeling voor toevallig een andere markt. En dat de verdere ontwikkeling van de praktijk van de biologische veredeling een rasechte wetenschap vereist.

Dit vraagt wel enige toelichting en ook een drievoudige omslag in het denken van gangbare naar biologische landbouw, en de consequenties die deze drievoudige omslag heeft voor biologische raseigenschappen en biologische veredeling."

Foto: Guy Ackermans

Hoe ziet die drievoudige omslag er uit?

Edith: "Ten eerste het afzien van chemisch-synthetische spuitmiddelen en het zoeken naar middelen van natuurlijke of organische oorsprong. Dat zijn de eerste stappen in de omslag van het denken van een teler die van de gangbare naar de biologische landbouw omschakelt. Maar al snel merkt hij dat het 'geen-chemie denken' niet voldoende is om een biologische bedrijfsvoering te realiseren. Daar is een tweede omslag in het den-

ken voor nodig, namelijk die naar het 'agro-ecologische denken'.

Dit 'agro-ecologische denken' heeft te maken met de biodiversiteit. Dit is één van de instrumenten om het vermogen tot zelfregulatie te bevorderen. Dat begint bij de opbouw van een veelzijdig bodemleven dat de organische mest in een voor de gewassen opneembare vorm kan omzetten en kan bijdragen aan een gezonde bodem met een goed humusgehalte en een mooie, doorwortelbare structuur. Daarnaast zoekt de teler naar de optimale gewaskeuze en ruime vruchtwisseling.

Biologisch telen is dus minder gericht op kortetermijn-ingrijpen en meer op langetermijn-systeemopbouw.

De derde omslag heeft betrekking op het integriteitsdenken. Naast de ecologische aspecten zijn ook

ethische waarden kenmerkend voor de biologische landbouw. Deze ethische aspecten krijgen als reactie op de moderne technologische ontwikkelingen in de landbouw, zoals de bio-industrie in de veehouderij en de gentechnologie in de plantenveredeling, de laatste jaren steeds explicieter een plaats in de biologische landbouw. Deze aandacht voor ethische waarden in de landbouwproductie hangt samen met de bewuste keuze van biologische telers om niet zozeer vanuit

V E R E D E L I N G

een heerser- of rentmeesterhouding te werken, maar vanuit een partner- of een participanthouding ten opzichte van de levende natuur. In de biologische landbouw ziet men de mens niet tegenover de natuur, maar als onderdeel van de natuur en is men zich bewust van de wederzijdse afhankelijkheid."

Vormen deze grondslagen ook de basis voor de randvoorwaarden van de biologische landbouw en hebben die ook consequenties voor de gewenste raseigenschappen en plantenveredeling in de biologische landbouw?

Edith: "In mijn betoog heb ik dat nader toegelicht, zoals enkele niet-chemische en agro-ecologische aspecten van de biologische bedrijfsvoering, te weten organische bemesting, onkruidbeheersing, plantgezondheid en productkwaliteit, en de consequenties daarvan voor raseigenschappen en veredeling."

Kan je er daar een paar van noemen?

Edith: "In de eerste plaats is dat de *organische bemesting*, om de ziektedruk zo laag mogelijk te houden. En om de mate van zelfregulerend vermogen in het agro-ecologische bedrijfssysteem te ondersteunen streeft een biologische teler naar een evenwichtige gewasontwikkeling. Dat wil zeggen: een gestage en niet te weelderige gewasgroei. Daartoe wordt veelal aanzienlijk minder zwaar bemest dan in de gangbare landbouw. Ook het type mest en de werking daarvan verschillen ten opzichte van de gangbare praktijk.

Ook de *onkruidbeheersing* is van belang, het vervangen van chemische onkruidbeheersing door mechanische onkruidbewerking vereist namelijk andere raseigenschappen. Sommige rassen laten door hun bladvorm

en bladstand veel licht op de bodem toe. Dit leidt niet alleen tot veel onkruidgroei en dus tot (te) veel schoffeluren, maar ook tot toenemende concurrentie voor het gewas en volggewas.

Dan speelt ook de *plantgezondheid* een belangrijke rol. Die wordt enerzijds beïnvloed door teeltmaatregelen en anderzijds door raseigenschappen. Door een ruime vruchtwisseling en het lagere organische bemestingsniveau kan de ziektedruk van sommige ziekten en plagen laag worden gehouden, zoals bij meeldauw in tarwe of cystenaaltjes in aardappel.

Vergeet niet de *productkwaliteit*. De biologische consument verwacht namelijk dat biologische producten beter smaken en zelfs gezonder zijn door de teeltwijze. Bij diverse biologische rassenproeven is de smaak van bijvoorbeeld peen, maar ook van brood beoordeeld en de verschillen tussen de rassen blijken groot te zijn. Hoewel de laatste jaren bij een aantal gewassen, zoals tomaat, in de veredeling steeds meer aandacht is voor smaak, zijn er nog geen goedsmakende rassen voor handen die ook een redelijke opbrengst geven.

Interessant is ook de aandacht voor gezondheidsbevorderende stoffen in groenten, zoals anti-oxidanten. Veel producten uit de biologische landbouw blijken een hoger gehalte aan dit soort secundaire metabolieten te bevatten. Het is zeker de moeite waard te onderzoeken in hoeverre de biologische veredeling kan bijdragen aan een gezonde plantengroei die tegelijkertijd ook gezonde voeding voor de mens oplevert."

In je oratie vermeldde je dat de biologische landbouw profiteert van de gangbare veredeling, anderzijds sprak je van een zorg-

"Biologische plantenveredeling vraagt nieuwe kennis en behoeft daarom een rasechte wetenschap"

wekkende ontwikkeling in de gangbare landbouw.

Edith: "De gangbare veredeling heeft zeker betekenis voor de biologische landbouw. Moderne rassen presteren in de biologische landbouw namelijk beter dan oude rassen, althans voor die eigenschappen waar de moderne veredeling zich op gericht heeft, zoals opbrengst en ziekteresistenties. Het feit dat de biologische landbouw profiteert van de inspanning die de gangbare veredeling heeft geleverd, betekent nog niet dat dergelijke rassen, die in feite veredeld zijn voor de gangbare, hoge-input-landbouw, ook optimaal zijn voor de biologische landbouw.

Maar in de biologische landbouw is meer nog dan in de gangbare landbouw, het belangrijkste rascriterium niet zo zeer opbrengst, als wel opbrengststabiliteit. Er zijn dus rassen gewenst die robuust zijn, of zoals ze het in Amerika zo mooi zeggen: 'tough varieties'.

Die zorgwekkende ontwikkeling zie ik in de industriële tendensen in de plantenveredeling. Zaad is niet alleen het uitgangsmateriaal van een teler, maar ook drager van ons cultureel erfgoed, en een schakel in 7000 jaar landbouwontwikkeling. Het is de verantwoordelijkheid van een veredelaar niet alleen rassen te produceren voor onze voedselvoorziening, maar ook te zorgen voor de continuïteit van onze cultuurgewassen. Met de steeds voortschrijdende concentratie van zaadbedrijven komt het beheer van onze cultuurgewassen in steeds minder handen. Bovendien is er door toenemend gebruik van steriliteit in rassen, maar zeker ook door patenten, steeds minder vrije uitwisseling van rassen tussen veredelingsbedrijven mogelijk en versmalt de basis van veredelingsprogramma's. De biologische landbouw zou uit respect voor de integriteit van plantensoorten en het cultuurgewas hier niet in mee moeten gaan."

Moet het ontwikkelingstraject waarover je vertelde tot 2020 duren?

Edith: "Biologische zaadteelt is vooralsnog een eerste, noodzakelijke stap op weg naar een biologische veredelingsketen. En het is te verwachten dat de biologische sector op termijn de hele kolom van kruisen, selectie, instandhouding van rassen, en de productie van basiszaad en handelszaad biologisch zal willen hebben.

Een belangrijk onderdeel van het ontwikkelingstraject is in gang gezet met rassenproeven onder biologische teeltomstandigheden. Hier wordt onderzocht welke rassen uit het gangbare assortiment het meest geschikt zijn voor de biologische teelt, maar ook geschikt zijn om onder biologische omstandigheden goed zaad te produceren en dat

neemt heel veel tijd in beslag."

Wat is het doel van deze leerstoel?

Edith: "Heel in het kort gezegd: De concrete vragen die in het kader van deze leerstoel opgepakt zullen worden, zijn in drie categorieën onder te brengen: selectiecriteria - het ontwikkelen van gewas-ideotypen voor biologisch aangepaste rassen, en de behorende selectiecriteria - selectiestrategieën - waaronder men onder ander kan verstaan het selectiemilieu, heterogene rassen en participatieve selectie. De derde categorie betreffen de juridische en sociaal-economische voorwaarden."

Deze nieuw ingestelde, bijzondere leerstoel geeft je dus de mogelijkheid te laten zien dat biologische plantenveredeling niet alleen

iets van de praktijk is, maar ook een wetenschapsgebied waard is?

Edith: "Ik heb aangegeven dat het toepassen van het concept van natuurlijkheid een andere manier van denken vraagt, en dat het tot een andere landbouwbedrijfsvoering leidt. Het is de biologische landbouw gelukt om binnen de zelfgestelde grenzen van geen-kunstmest en geen-chemische gewasbeschermingsmiddelen op een moderne wijze een bedrijfsvoering te ontwikkelen die past bij haar sociaal-economische, ecologische en ethische uitgangspunten. De veredeling moet net zo creatief worden.

De taak van de leerstoel is kennis te genereren waarmee hypotheses op het terrein van biologische plantenveredeling empirisch getoetst kunnen worden en die richting kunnen geven aan de praktische biologische veredeling.

Vanuit het holistisch denken is het geheel immers meer dan de som der delen. Sommige wetenschappers vinden dat onzin. Naar hun mening is er simpelweg niet goed opgeteld, en is het een kwestie van zoeken naar die onderdelen, die kennelijk nog niet bij de optelling betrokken zijn.

Ik ga in elk geval de komende jaren laten zien dat de praktijk van biologische veredeling méér is dan het toepassen van bestaande, zogenaamde klassieke veredelingstechnieken zonder gentechnologie, en dat biologische plantenveredeling nieuwe kennis vraagt en daarom een rasechte wetenschap behoeft."

De tekst van de oratie is te vinden op <http://www.wur.nl/NL/nieuwsagenda/agenda/promotiesoraties/>

Foto: Guy Ackermans

Seminar Colours of money

Geld en kapitaal in een associatieve economie

Gerwin Verschuur, projectleider CLM (= Centrum voor Landbouw en Milieu) Onderzoek en Advies

30 Dynamisch Perspectief

In het weekend van 11 tot en met 13 november 2005 vond in Winterswijk de seminar 'Colours of Money, exploring a path from competition to co-operation' plaats.

Het seminar werd georganiseerd door CLM Onderzoek en Advies, de International Institute for Inclusive Science (Triple I-S) en de Centre for Associative Economics (CfAE). De Engelsman Christopher Houghton Budd leidde de deelnemers in twee dagen door verschillende lagen van economisch bewustzijn om uiteindelijk uit te komen op de economisch bewuste mens die verantwoordelijkheid neemt voor de effecten van zijn economisch handelen. In de associatieve economie staat de mens centraal en niet het geld. Elk mens kan vandaag al beginnen om zijn (of haar) economisch leven op associatieve wijze in te vullen. Want de associatieve economie wordt door mensen (van binnenuit) aangestuurd en niet door iets abstracts of autoritairs van buitenaf. Daardoor wordt economie heel eenvoudig, want mensen produceren goederen en diensten die waardevol zijn voor andere mensen. Producenten en consumenten zijn de enige twee partijen die er in het economisch leven echt toe doen en zij hebben gezamenlijk de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat het economisch proces goed verloopt.

Hoe handel je economisch op associatieve wijze in een mondiale context van knetterharde competitie? Budds boodschap is eenvoudig: als we de economie beter leren begrijpen zijn we in staat om de economie te transformeren van competitief naar associatief. Het instrument daarvoor is boekhouding dat in de menselijke evolutie te voorschijn is gekomen als vorm om waarde toe te kennen aan goederen en diensten. Het gaat erom dat de boekhouding op microniveau en macroniveau klopt en de waarheid vertelt.

Economie met een evolutionaire bril

Een beter inzicht in economie begint bij begrip van evolutie van de mensheid. De mensheid begon zich te organiseren in tribale systemen die gedreven werden door morele waarden op basis waarvan sociale relaties werden georganiseerd die economische relaties aanstuurden. In het Romeinse rijk werd het rechtsleven verzelfstandigd van morele waarden en stuurden rechtsleven en geestesleven beide het economisch leven aan. Sindsdien is het economisch leven verzelfstandigd. In de laatste 400 jaar is echter het economisch leven het rechtsleven en het geestesleven gaan overheersen. Het hedendaagse dogma is dat kapitaal onbelemmerd moet kunnen stromen. We geloven nu dat er alleen maar een economische realiteit bestaat (marktkrachten) die sociale relaties scheppen en waaruit culturele relaties ontstaan. Dus marktkrachten die hun gang kunnen gaan vrij van morele grondslagen, wetten of duurzaamheidsconcepten. Dat dogma is zelfs wettelijk vastgelegd.

De waarde in het economisch leven wordt zichtbaar door de stroom van geld en kapitaal. Geld ontstond als een zelfstandig ruilmiddel en werd geleidelijk een middel om de (ruil)waarde van elk willekeurig product of dienst tot uitdrukking te brengen. Met geld als ruilmiddel (Budd noemt dat rood geld) kan iets dat in het verleden is gemaakt worden afgerekend. Geld heeft betrekking op de relatie van de mens tot de wereld en komt tot uitdrukking in de boekhouding van inkomsten en uitgaven. Verantwoord gebruik van geld betekent producten maken waar vraag naar is en niet meer geld uitgeven dan je kunt veroorloven. Omstreeks 1600 ontstond er kapitaal waar-

mee projecten die mogelijk geld opleveren gefinancierd konden worden (Budd noemt dat blauw geld). Tegenover de verwachting van toekomstig rendement werd een schuldbekentenis gezet en op het geleende kapitaal werd rente berekend. Kapitaal heeft betrekking op de relatie van de mens tot zichzelf en wat hij wil doen in het leven en komt tot uitdrukking in de balans van passiva en activa. Verantwoord gebruik van kapitaal betekent doen wat je graag wilt doen en kunt doen en niet meer dan dat (niet meer kapitaal lenen dan je aan kan). Het betekent ook dat er met het kapitaal (op korte of lange termijn) inkomen gecreëerd moet worden.

Structurele economische instabiliteit

Een belangrijke bron van ellende in de economie is dat mensen geld en kapitaal niet uit elkaar houden. Dat levert economische problemen op twee niveaus. Op microniveau is een economisch probleem dat mensen kapitaal lenen om als geld te gebruiken en er uitgaven mee doen die geen inkomen genereren. Hun inkomen zal moeten stijgen om de rente op de lening te kunnen betalen of ze zullen genoeg moeten nemen met minder koopkracht. Op mondiaal niveau is het economisch probleem dat kapitaal dat in financiële markten rondgaat geen directe relatie heeft tot activiteiten die inkomen (en dus geld) genereren. En de totale hoeveelheid kapitaal in omloop is enorm. Sinds het instorten van de goudstandaard en het systeem van Bretton Woods zijn de financiële markten snel opgekomen. In 1997 werd berekend dat 97% van het mondiale kapitaal rondgaat in financiële markten en slechts drie procent wordt economisch betekenisvol ingezet. De economische betekenis van de

totale kapitaalvoorraad is anno 2006 nihil maar is theoretisch gezien gelijk aan het onvervulde menselijk potentieel. Budd spreekt over nieuwe financiële producten op basis van savings, supersavings en hypersavings, waarbij de hypersavings zijn gericht op langetermijninvesteringen in menselijk potentieel (bijvoorbeeld onderwijs en onderzoek).

Dat de financiële markten zo zijn afgescheiden van de reële economische processen vraagt om bezinning op een aantal fundamentele vragen. Wie is er verantwoordelijk voor de schepping van geld en kapitaal? Welke waarde kennen we toe aan geld en kapitaal? Hoe kan geld en kapitaal beter functioneren dan het nu doet?

Schepping van geld en kapitaal

Geld zoals wij dat kennen is hoofdzakelijk zichtbaar in boekhoudingen. Het muntgeld en de bankbiljetten in onze portemonnee is een fractie van de totale hoeveelheid geld die we via boekhoudkundige transacties uitgeven. De schepping van (rood) geld vindt plaats door het kopen van producten of diensten met het inkomen dat we hebben verdiend. De producten en diensten vertegenwoordigen zelf de tegenwaarde van het geld dat in omloop wordt gebracht en de totale geldhoeveelheid kan dus niet meer zijn dan de totale hoeveelheid producten en diensten in omloop of beter nog "in transactie". We scheppen het geld dus zelf, al besteden we de overdracht uit aan banken.

Kapitaal (blauw geld) scheppen we zelf door reële ondernemersinitiatieven die behoeften van mens en aarde bevredigen. Kapitaal heeft zijn tegenwaarde in wat er (in de toekomst) wordt geproduceerd. We scheppen kapitaal dus ook zelf als we actief worden in

het economisch leven.

Er wordt momenteel ook op grote schaal kapitaal geschapen door aan zaken die (nog) geen waarde hebben een waarde toe te rekenen (bijvoorbeeld melkquotum of CO₂-emissierechten) of door kapitaalgoederen (bijvoorbeeld vastgoed of aandelen) hoger te waarderen. Maar voor zover die kapitaaltoerekening niets produceert heeft het economisch geen betekenis. De rol van banken als scheppers van geld en kapitaal raakt uitgespeeld want zoals eerder gemeld zwemt de wereld in het kapitaal waarvoor banken geen nuttige bestemming weten te vinden. De toekomstige rol van banken zal zijn om mensen te onderwijzen en begeleiden om bewust met geld en kapitaal om te gaan.

Waarde van geld

Geld wordt steeds minder waard door continue inflatie. Maar de inflatie vindt op dit moment vooral plaats in de financiële markten (die zijn afgescheiden van arbeid en grond), terwijl in de goederen- en diensteneconomie sprake is van deflatie. De inflatie in de financiële markten wordt afgewenteld op de productie van goederen en diensten die ondergeschikt zijn aan de financiële markten. De afwenteling heeft tot gevolg dat het aandeel van de kapitaalslasten in de consumentenprijzen stijgt, terwijl je zou verwachten dat consumentenprijzen kunnen dalen omdat mensen, dieren en grond steeds productiever worden. De voortdurende geldontwaarding is een fundamenteel economisch probleem dat iedereen die deelneemt aan het economisch proces ervaart. De verantwoordelijkheid voor de waarde van geld kan daarom niet langer (alleen) aan banken en centrale banken worden overgelaten. Het is aan de deelnemers in het economisch

proces zelf om die verantwoordelijkheid op zich te nemen.

Doordat de financiële markten mondiaal zijn, is er sprake van een wereldeconomie en daarbinnen is het nodig om te weten waar we staan. De tendens is richting één wereldregering, met één centrale bank en één munteenheid, dus de economie van buitenaf aangestuurd door autoritair gezag. Budd stelt een andere benadering voor, waarin de economie van binnenuit wordt aangestuurd. Het referentiepunt in het mondiale economisch leven is een universele boekhoudstandaard. In de boekhoudstandaard stelt Budd een aantal fundamentele aanpassingen voor zodat de waarde van geld constant gehouden kan worden. Geld is een ruilmiddel en kapitaal is een middel om te investeren in de toekomstige productie, en die twee kwaliteiten van geld moeten boekhoudkundig strikt gescheiden zijn. In de associatieve economie wordt waarde toegekend aan geld voor zover die een rol speelt in het economische proces van mensen. Dus niet als een waarde op zich. Geld is waardeloos als het niet in het economisch proces wordt gebruikt. Geld dat wordt opgepot heeft economisch geen betekenis. Kapitaal staat ten dienste van mensen die productiefactoren arbeid en grond inzetten. De productiefactoren grond, arbeid en kapitaal zijn rechten die niet verhandelbaar zijn. Eigendom van kapitaal is een illusie want het stroomt en de belangrijke vraag is wat het in beweging brengt. Tijdelijk 'eigendom' van kapitaal betekent vooral een verantwoordelijkheid naar mens en aarde om het goed in te zetten. Status ontleen je in een associatieve economie aan de mate waarin je die verantwoordelijkheid weet te nemen (en niet aan de hoeveelheid

kapitaal die je bezit). Sterker nog, als je het zelf niet goed weet te benutten in het economisch proces geef je het weg aan andere mensen die dat wel kunnen. Daarbij is het de kunst het kapitaal echt los te laten en het niet als een verlengstuk van je persoonlijke wil te gebruiken. Want mensen die gekapitaliseerd worden moeten voldoende vrij zijn om hun eigen impuls te kunnen volgen (binnen de randvoorwaarden van Triple P). Door geld weg te geven wordt de balans hersteld tussen rood geld en blauw geld. Het concept 'return on capital' komt in een associatieve economie niet voor, maar winst is cruciaal als een punt van bewustzijn of je als producent in staat bent geweest om de behoeften van consumenten te bevredigen.

Geld als punt van bewustzijn in het economisch handelen

Geld functioneert nu voor een beperkte groep mensen die het gebruikt om er meer van te krijgen, ten koste van het overgrote deel van de wereldbevolking die onvoldoende geld tot hun beschikking heeft om in primaire levensbehoeften te voorzien of hun menselijk potentieel te vervullen. Geld in een associatieve economie functioneert in de stroom van menselijke keuzen, waarmee met rood geld goederen en diensten worden gewaardeerd (en afgerekend met een debet card) en waarin met blauw geld ruimte wordt geboden aan de ontwikkeling van het menselijk potentieel in al zijn verscheidenheid (met een credit card).

De basis van de associatieve economie wordt gevormd door producenten en consumenten die financieel bewust zijn. Het economisch leven organiseert zichzelf en wordt niet van buitenaf gestuurd. Het bewustzijn

van producenten wordt gevoed door maandelijkse rapportage van de boekhouding (inkomen en uitgaven en de activa en passiva) en een financieel plan, en maandelijkse of driemaandelijkse gesprekken hierover met ondernemers in een groep die niet worden belemmerd door specifieke kennis of belangen in de zaak. Daardoor kan de producent in een (vertrouwde) spiegel kijkend zichzelf vertellen over de werkelijkheid achter de cijfers en daardoor meer zelfbewustzijn krijgen over wat hij heeft gedaan en wil gaan doen. Een mens in het heden weet niet waar hij is maar door terug te kijken en vooruit te kijken weet hij dat wel. Zonder de vaste frequentie van gesprekken met andere ondernemers kan hij verantwoordelijkheid voor mens en aarde ontlopen of zichzelf overschatten. Deze aanpak is gebaseerd op de aanname dat groeiend zelfbewustzijn een krachtige basis biedt voor succes in het economisch leven (van ondernemers) en voor de kwaliteit van leven in het algemeen.

Dit is een snelle dwarsdoorsnede van de inhoud van het seminar dat nauwelijks recht doet aan de ervaring ervan. Er werd gewerkt op zwart behang met verschillende kleuren krijt en derhalve sterke kleurige beelden tegen een zwarte achtergrond. De beelden bleven zichtbaar en werden gaandeweg verder ingekleurd zodat we bewust bleven van het proces dat we doormaakten terwijl er elementen aan werden toegevoegd.

Voor degenen bij wie de belangstelling is gewekt, het 'Colours of Money'-seminar wordt nogmaals georganiseerd in het weekend van 24-26 maart of 7-9 april. U kunt contact opnemen met Gerwin Verschuur (gverschuur@clm.nl).

Hoe krijgen we het geld in onze macht?

Jan Saal

“Geld speelt geen rol”, placht Olie B. Bommel te zeggen. Maar dat was alleen op hem van toepassing. Geld speelt voor een ieder wel degelijk een rol. In het vorig nummer werd geschreven over “De prijs voor Demeter” en “Prijsvorming in de economie”.

Kapitaal is ongrijpbaar, anoniem en machtiger dan ooit.

Hoe de geldstromen zich lokaal, regionaal en mondiaal een weg zoeken is een kameleontisch schouwspel. De gedaante van kapitaal is elke keer weer anders: een miljardenlening voor een investering, pensioengeld dat zijn heil zoekt in olie, goud, graan of ander zins. Onderstaand geeft Jan Saal een originele kijk op dat geld en hoe we dat in onze macht (kunnen) krijgen.

Binnen de BD-beweging is de geldvraag geregeld aan de orde. Het gaat dan over de prijzen van producten, die vaak hoger zijn dan gangbare producten, het inkomen van ondernemers en medewerkers en het mogelijk maken van initiatieven. Economie is een lastige wetenschap, omdat we als mens niet op een afstand kunnen onderzoeken hoe het met de economie gaat. We zitten er zelf namelijk middenin en ons eigen denken en handelen heeft invloed op de uitkomst van elk onderzoek dat op dit gebied gedaan wordt. Mijn ervaring is dat het helpt om een voorstelling te ontwikkelen van de economie en van de werking van het geld daarin. Hieronder ontwikkel ik de voorstelling van het geld als paard. Het blijkt dat deze voorstelling erg behulpzaam is om een goede verhouding tot het geld te kunnen vinden. Wanneer we op een juiste manier over geld denken, krijgen we het ook in onze macht. Elke handeling loopt immers via onze voorstellingen.

Een ondernemer zit goed te paard wanneer hij vast in het zadel zit. Dat betekent dat hij wel stevig zit, maar juist niet vastgebonden is, omdat hij zijn vrijheid van bewegen nodig heeft bij zijn werk. De mate waarin een ondernemer vast zit aan zijn onderneming, is terug te vinden in de hoeveelheid eigen vermogen die een ondernemer in zijn onderneming heeft zitten. Door te veel eigen vermogen wordt de verbinding te vast, terwijl door te weinig eigen vermogen de verbinding juist te los kan zijn. Goed ondernemerschap betekent ook een goede verhouding vinden tussen het eigen belang en het belang van de onderneming als maatschappelijk instrument in het vraagstuk van productie en consumptie. Neutraliseren van

bedrijfskapitaal is een hulpmiddel, waarmee invloed uitgeoefend kan worden op de verhoudingen tussen privé kapitaal, vreemd kapitaal en geneutraliseerd kapitaal.

Vroeger waren in een gemeenschap van mensen, de koe, de kip en het paard de belangrijkste dieren. De kip was vooral een opruimer van gemorste producten en dergelijke. Door consumptie daarvan werd voorkomen dat ongedierte voeding zou kunnen vinden.

De koe verzorgde de gemeenschap, door het schenken van vlees, melk en mest. Vlees en melk voor de mens en mest voor het land. Het paard tenslotte leverde de kracht die noodzakelijk was om tal van werkzaamheden te verrichten. In een moderne gemeenschap kunnen we de rollen van koe en paard herkennen in een gemetamorfoseerde vorm. De koe staat dan voor de informatie en communicatie zonder welke een moderne gemeenschap ondenkbaar is. Door informatie en communicatie wordt een gemeenschap met kennis spiritueel gevoed. Het geld verzorgt de functie van de sociale kracht. Door geld worden de mensen aangezet om actief

*Zonder geld
kunnen mensen
hun inzichten
en capaciteiten
maatschappelijk
niet goed
aanwenden*

te worden. Zo kunnen we het beeld ontwikkelen dat het omgaan met geld maatschappelijk in deze tijd een soortgelijke functie heeft als vroeger de omgang met een paard. Zonder geld kunnen mensen hun inzichten en capaciteiten maatschappelijk niet goed aanwenden.

Een paard is eigenlijk één brok spierkracht die uit zichzelf niet goed weet hoe deze spierkracht aan te wenden. Een paard komt uit zichzelf niet zo veel verder dan het staan in een stal, het grazen op een stuk wei of het rennen over een stuk grond. Zodra echter de mens zijn inzichten en capaciteiten toevoegt aan die van het paard, kan zijn kracht en energie maatschappelijk worden aangewend. Dan kan hij voor de kar of voor de ploeg gespannen worden, of kan hij als rijdier gebruikt worden. Deze fenomenen kunnen we ook bij kapitaal waarnemen. Op zichzelf is een hoeveelheid kapitaal een brok maatschappelijke vormkracht dat nergens toe in staat is. Het kan op de bank staan, in een oude sok bewaard of in aandelen vastgelegd zijn of iets dergelijks. Pas door de inzichten en capaciteiten van een ondernemende mens kan het kapitaal zo worden aangewend, dat er voor de maatschappij zinvolle activiteiten mee kunnen worden vormgegeven.

Het aanhouden van een paard heeft ook consequenties. Niet alleen het paard moet getraind worden, ook de berijder moet leren om het te berijden en in te spannen. De berijder moet zichzelf de nodige discipline en vaardigheden bijbrengen waarmee hij het paard kan verzorgen en besturen. Wanneer dit verzuimd wordt, kan het paard grote ongelukken veroorzaken. Ook het bezitten

van geld, in de vorm van kapitaal, kan maatschappelijk grote ongelukken veroorzaken, wanneer de bezitter zichzelf onvoldoende geschoold heeft in alles wat samenhangt met de verzorging en het gebruik van geld, kapitaal en kapitaalgoederen. Ook deze bezitter zal zichzelf de nodige discipline, kennis en vaardigheden moeten bijbrengen.

Het is interessant om de parallel nog iets verder door te trekken. Het paard wordt bestuurd doordat de berijder zich op drie manieren met het paard verbindt. Allereerst zit hij op het zadel. In de tweede plaats gebruikt hij leidsels en het bit en in de derde plaats geeft hij het paard de sporen. Deze drie manieren om zich met het paard te verbinden zijn herkenbaar in de drie manieren waarop de ondernemende mens zich met het geld kan verbinden. Om bij de sporen te beginnen: door het paard de sporen te geven, komt het in beweging. Het wordt tot activiteit aangezet.

Door het geld als koopgeld te gebruiken verbindt de mens zich op soortgelijke wijze met het geld. Het geld wordt koopgeld wanneer een mens producten of andere prestaties koopt in het economisch leven. Het economisch leven wordt daarbij aangezet tot het opnieuw produceren van de prestaties die gekocht zijn.

Het zitten in het zadel is de verbinding waardoor de mens door het paard gedragen wordt. Bij het geld kunnen we hier de functie van het leengeld herkennen. Door het leengeld wordt de ondernemende mens in een positie gebracht waarin hij vooruit kan. Hij kan investeren in tal van zaken, waardoor de mogelijkheid wordt geschapen om kennis en capaciteiten in te zetten.

De leidsels tenslotte worden gebruikt om

het paard richting te geven. Deze functie kunnen we bij het schenkgeld herkennen. Doordat een ondernemende mens schenkgeld ontvangt, wordt hij in staat gesteld om zich te bezinnen. Vanuit die bezinning wordt sturing van zijn handelen mogelijk. Daardoor kan de richting van het ondernemen dienstbaar blijven aan de gemeenschap.

We zien dat het beeld van het paard heel vruchtbaar werkt om onze voorstellingen over de werking van het geld in onze maatschappij verder te ontwikkelen. Door de begrippen koopgeld – leengeld – en schenkgeld wordt het geld ook meer in onze macht gebracht. Door deze termen wordt het een stuk moeilijker om het geld te zien als iets wat los van menselijk ingrijpen zou kunnen functioneren. Ook wanneer mensen doelstellingen hebben binnen de BD-beweging, doen ze er goed aan om zich te realiseren dat het geld een goed instrument is om daarvoor in te zetten. De realisering komt daarmee een stuk dichterbij.

Tenslotte is het nog leuk om te vermelden dat de vermogensbeheerstichting van de Odin-Estafette organisatie Stichting Sleipnir heet. Sleipnir is het paard van Odin, zoals deze in de Noorse mythologie wordt beschreven. Zoals Sleipnir Odin draagt, zo draagt het bedrijfskapitaal de ondernemer bij zijn maatschappelijke activiteiten. Sleipnir heeft in de mythologie acht benen, hetgeen spreekt voor zijn snelheid en kracht. Het is gezien het bovenstaande een heel geschikte naam voor een stichting die zich wil inzetten voor het beheer van het bedrijfsvermogen waarvan het bezit geneutraliseerd is. Dat wil zeggen dat personen geen eigendomsrechten op dat kapitaal kunnen uitoefenen.

Interview met Glen Atkinson, de N

Neo-BD of 'echte' BD?

In het vorig nummer van Dynamisch Perspectief hebt u kunnen lezen hoe Glen Atkinson uit Nieuw-Zeeland zou komen om met behulp van door hem ontwikkelde BD-preparaten de kastanjeziekte te lijf te gaan. In Nederland aangekomen heeft hij een gesprek met Jan Diek van Mansvelt.

de Nieuw-Zeelandse man van Garuda Biodynamics:

Als afgestudeerd tuinbouwstudent werkt Glen Atkinson een jaar of wat in de tuinen van buitenwijkbewoners, tot hij rond zijn 21ste verjaardag verhalen hoort over Weleda. Daar zoeken ze iemand die kruiden kan telen die ze voor de bereiding van hun genees- en verzorgingsmiddelen nodig hebben. Glen vindt dat een mooie baan omdat hij graag meer van de kruidenteelt wil leren. Weleda is daarvoor natuurlijk een prima plek.

Bij Weleda leert hij behalve die kruidenteelt nog twee belangrijke andere zaken kennen: de biologisch-dynamische landbouw voor het tuinierswerk en het homeopatiseringsproces als bereidingswijze voor geneesmiddelen. Beide fascineren hem al gauw in hoge mate. In 1976 begint hij er zelf, op autonome en

creatieve manieren, onderzoek mee te doen in de praktijk van zijn dagelijks werk. Daarbij combineert hij zijn Nieuw-Zeelandse Maori wortels ("Kiwi") en de astrologische kennis die hij zich al eerder heeft verworven, met de aanwijzingen en toelichtingen die Steiner in 1924 aan de boeren gaf voor het maken van wat nu de bekende BD-preparaten zijn. Hij bestudeert vervolgens wat Steiner voor 1924 al allemaal had verteld over het ontstaan van de aarde in het zonnestelsel. Maar ook over de oorsprong van de minerale wereld, de planten en de dieren binnen de krachtenvelden van de zeven (tot tien) planeten en de twaalf sterrengroepen waardoor de zon langs de hemel trekt (dierenriemtekens). Ook de vier elementenrijken, samen met hun elementenwezens,

bestudeert hij in hun verhouding tot aarde en kosmos, leven en dood. Zie bijvoorbeeld "Biodynamics decoded", een van zijn boeken (derde druk 2000) en "Biodynamic Chemistry" (website 2005); beide te vinden op www.garudabd.org/.

Neo-BD of 'echte' BD?

In 2002 vraagt hij aan het Tuinbouw Onderzoeks Instituut van HawkesBay om onderzoek voor hem te doen naar het effect van een op Valeriaan gebaseerd warmtepreparaat, ontwikkeld om nachtvorstschade in fruit te beperken. De proef wordt gedaan met biologisch geteelde appels en toont aan dat de bloesems tegen een nachtvorst van twee tot vier graden beschermd worden. Vervolgens laat hij in 2003 onderzoek doen naar het effect van een op homeopathie gebaseerd 'BD-anti-vogel-schadepreparaat' in de druiventeelt. Ook de zesde voordracht uit de zogenoemde Landbouwcursus inspireerde Glen daarbij. Vergelijken met puur water blijkt het preparaat de kostbare trossen van Sauvignon wijndruiven aanzienlijk gaver te houden. Datzelfde voorjaar testen de onderzoekers voor hem ook het 'BD-foto-max-preparaat', dat hij ontwikkeld heeft om de fotosynthese van de druiven te versterken. Ze vinden twee dagen na de toepassing van het preparaat zo'n twintig procent verhoging van die bladactiviteit (bij gezonde bladeren). Alleen is het overall effect van die verhoogde bladactiviteit op de druivenoogst gering, vermoedelijk door een hoge ziektedruk (tachtig procent van alle bladeren is door virusaantasting opgerold).

Glen vertelt hoe de getoetste preparaten in de praktijk door heel wat boeren succesvol worden toegepast. Het anti-vorstpreparaat ook bij de kiwiteelt. Naast het anti-vogel-

De proef met het warmtepreparaat toont aan dat appelbloesems tegen een nachtvorst van twee tot vier graden beschermd worden.

schadepreparaat heeft hij ook anti-buidelrat-schade- en anti-konijnenschadepreparaten gemaakt. Vooral 'gangbare' boeren zijn er blij mee en betalen hem er graag voor. Bij diverse Nieuw-Zeelandse BD-boeren is er echter een aarzeling, omdat ze niet goed weten of die 'neo-BD' van Glen wel 'echt BD' is.

Paardekastanjes

Bij alles wat je als boer en tuinder met je bodem, gewassen en vee wilt bereiken moet je steeds nagaan wat het geestelijke karakter daarvan is. Een wortelgewas is geen vruchtgewas, een vogel is geen varken. Logisch, maar: als het om preparatenwerkingen gaat moet je je wel afvragen hoe je de algemene werking van de 'klassieke' BD-preparaten kunt aanscherpen en aanpassen aan het probleem dat je hebt en de planten- of diersoort waar je iets voor wilt doen. Hetzelfde geldt voor de ziekten en plagen die je wilt bestrijden of voorkomen. Ook daar moet je de zaak telkens weer

bewust en gericht aanpakken, benadrukt Glenn. Zo verkoopt hij ook met succes Root-max, Bloom-max, Burst-min, Fruit-max, Ripe-max, Fungal-min en zo meer, om respectievelijk de wortelgroei, bloei, vruchtzetting en rijping te stimuleren, dan wel het barsten van fruit en de schimmelaantastingen te verminderen.

Glen is door Trudi Rubingh, die inmiddels is aangeschoven bij ons gesprek, naar Nederland gehaald om zijn hulp in te roepen bij de strijd tegen de bloedingsziekte bij de paardekastanje die door het land waart. Het is een

bacterie en eventueel ook virusziekte, die moeilijk te bestrijden is en veel bomen velt. Met zijn preparaat heeft hij al succes gehad, en als ik hem eind november in Amsterdam spreek is hij net terug van een bezoek aan Marieke de Vrij, die desgevraagd van haar begeleiders te horen kreeg dat Glen met zijn werk op het goede spoor zit. Glen en Trudi kijken tevreden.

Zelf onderzoek doen

Glen vertelt dat het echt hard nodig is om een heel nieuw wereldbeeld te ontwikkelen als we de uitdagingen van de komende tijd succesvol tegemoet willen treden. We moeten nu eindelijk eens serieus werk maken van alle spirituele inhouden die Steiner ons in de vorige eeuw heeft aangereikt, en vooral ook zelf de onderzoeksmethoden gaan hanteren die hij steeds weer aanbeveelt. "Ga zelf aan de slag met wat ik jullie verteld heb", is een citaat van Steiner dat Glen telkens weer herhaalt om zijn werkwijze te legitimeren. "Ik werk al on-

derzoekend en onderzoek voortdurend wat ik bewerk, benadrukt hij. En het heeft effect. De boeren hebben er profijt van en ik kan er van leven en verder studeren. Kijk maar op mijn website, dan zie je alle overzichten waaraan ik mijn inspiratie ontleen". En inderdaad: je kijkt je ogen uit wat hij daar allemaal bijeen vergaard en in schema's verwerkt heeft. Niet gering.

Nawoord

Een week na dit interview krijg ik via de BD-Vereniging een verontruste mail van een gerenommeerde BD'er, ik noem hem even Mr. X., uit Nieuw-Zeeland. Hij stuurt me een lange lijst met vreselijke fouten die Glen wat hem betreft maakt in de interpretatie van wat Steiner, Lievegoed en anderen gezegd dan wel bedoeld hebben. Het wordt nog een hele studie om dat allemaal na te gaan: wat zegt Glen, wat zegt Steiner (en waar, en hoe) en wat zegt Mr. X. Daar heb ik nog wel even een week of wat voor nodig

Voorlopig blijft bij mij de indruk van Glen achter als een gedreven man die zelf zijn weg zoekt en er in slaagt met de door hem gevonden/gemaakte nieuwe preparaten veel boeren te helpen en hen te inspireren van de oude vertrouwde gif- en kunstmesttoepassingen af te zien. Wat me ook trof is dat hij nu de middelen en de mogelijkheden heeft gevonden om binnenkort zelf met een boerderij te beginnen. Een neo-BD-bedrijf dus. Binnen het 'Mansveltplan' voor Demetererkenning zou hij die erkenning van mij vooralsnog zeker krijgen.

Landbouw stiefkind van Europa?

Eind vorig jaar november vonden twee conferenties plaats over Europa. De Antroposofische Vereniging organiseerde de conferentie "De ziel van Europa" en het Innovatiecentrum Biologische Landbouw de conferentie "Biologische landbouw: denk Europees!" Door resp. Bruno van der Dussen en Jelleke de Nooy en Maria van Boxtel

De ziel van Europa

Bruno van der Dussen

Jacques Delors, destijds voorzitter van de Europese Commissie, zei in 1990 dat een Europa zonder ziel op termijn een bekeken zaak zou zijn. Met ziel bedoelde hij zingeving en spiritualiteit. Nu, vijftien jaar verder heeft de Europese Unie een van de moeilijkste jaren in haar bestaan achter de rug. Wellicht dat ook tegen die achtergrond de conferentie werd belegd.

Of daar een antwoord op werd gegeven valt te betwijfelen. Enkele inleiders op die conferentie vroegen zich af wat nu precies Europa was. Hoe heterogeen deze problematiek is, bleek wel uit deze inleidingen. Mr. J. van Gennip, senator Eerste Kamer trachtte in een uitvoerig be-

toog een ieder te overtuigen dat ondanks het 'nee' tegen de Europese grondwet de Nederlanders Europa niet afwijzen als culturele, economische en sociale gemeenschap. Sterker nog, uit onderzoek blijkt dat men wel degelijk betrokken is bij wat zich in Europa en de rest van de wereld afspeelt.

Nelleke Noordervliet (romanschrijver en columnist) liet een heel ander geluid horen. "Is Europa een eenheid of een ongrijpbare constructie?", vroeg zij zich af. Zij distantiëerde zich wel van de sombere analyse van oud-Europees commissaris Frits Bolkestein: "Europa is een kluwen tegenstrijdigheden, we zullen er nooit wat van bakken. Arm Europa". "Maar wat is Europa dan wel?" Nelleke Noordervliet ervoer Europa in ieder geval als een familie van heel verschillende maar met elkaar verweven culturen, niet zozeer gedomineerd door de joods-christelijke en klassieke traditie als wel erdoor geleid. Haar analyse was als volgt: "Het tekort van de politiek springt in het oog. De democratie wordt niet meer gezien als de wil van het volk, maar als het sentiment van

de massa. De roep om normen en waarden komt voort uit politieke benepenheid, niet uit grootsheid. Gevoel voor humor – ook zwarte humor – is ver te zoeken. Zelfmedelijden floreert ten koste van gezonde zelfspot". Ze concludeerde uiteindelijk: "Ik ben niet optimistisch".

Landbouw: stiefkind van Europa?

Alle deelnemers konden zowel 's morgens als 's middags aan diverse themagroepen deelnemen. Helaas ging vanwege de te geringe aanmeldingen de themagroep "De betekenis van de BD-landbouw en haar verkoopwijze voor de ziel van Europa", met Koos Bakker (directeur Odin) als inleider niet door. Ons inziens een themagroep bij uitstek om de Europese problematiek onder ogen te zien en (het gebrek aan) samenwerking op landbouwkundig gebied te belichten. 'Landbouw: stiefkind van Europa?' zouden we ons kunnen afvragen.

De redactie vroeg aan Koos Bakker wat hij in de werkgroep onder meer aan de orde had willen stellen. Koos Bakker: "Mijn uitgangspunt was geweest dat een gezonde (biologisch-dynamische) landbouw zich alleen vruchtbaar kan ontwikkelen als ze is ingebed in een so-

ciaal-economische omgeving binnen Europa. De landbouw in Europa en de sociaal -economische ontwikkeling van en in Europa zijn daarmee dus op elkaar aangewezen.

De BD-beweging kenmerkt zich enerzijds door het gemeenschappelijk spiritueel geïnspireerde universele idee, waar ieder mens, individu, Europeaan of wereldburger zich mee kan verbinden. Anderzijds is ieder BD-landbouwbedrijf door haar vruchtbare toepassing altijd gebonden aan de locale, regionale omgeving en de ontwikkeling als bedrijfsindividualiteit.

Zo staat ieder bedrijf tegelijkertijd in een sociaal-economisch veld dat ver over de regiogrenzen heen kan gaan; veel consumenten weten meer van Sekem of Salamita dan de teler of boer om de hoek. Je kan je afvragen of BD-bedrijven met hun afzet naar consumenten een kiem en bouwsteen voor de verdere ontwikkeling van de ziel van Europa zouden kunnen vormen. En welke voorwaarden daar voor nodig zijn. En hoe je gezonde sociaal-economische verhoudingen schept die niet anonimiseren maar tot transparantie, vertrouwen en duurzame verbinding leiden."

Biologische landbouw: denk Europees

Jelleke de Nooy en Maria van Boxtel

'Certificeer het hele biologische landschap:'

Francis Drake voorzitter van de IFOAM denkt al Europees. Hij ziet kansen voor de certificering van het hele biologische landschap rondom de boerderij en prijst de biologische sector als het enige goed gedefinieerde landbouwsysteem, waarbij het geheel is omschreven. Als gevaren ziet Drake dat het onderscheidend vermogen met de gangbare landbouw steeds kleiner wordt. En dat we de verwachtingen van de consument nog niet altijd waar kunnen maken. Daarbij wees Francis Drake op opmerkelijk onderzoek uit Amerika naar de voedselwensen van de gemiddelde consument, gefinancierd door de Kelloggs Foundation: 'consumenten willen vaak niet eens alles horen. Ze willen niet weten dat het gezond is, ze willen gewoon lekker eten.' Als wij als biologische producenten dus hameren op gezondheid, komt

onze boodschap niet aan. Goed luisteren naar de consument en onze boodschap verpakken in de woorden van de klant, is volgens Drake van levensbelang. 'Reframing' noemde hij dat.

De EU-landbouwpolitiek verschuift volgens Drake naar plattelandsvernieuwing. Dat betekent minder aandacht voor het steunen van productgroepen zoals suiker en melk en meer aandacht voor leefbaarheid, zorg, educatie en natuur en milieu op het platteland. Voor de sociaal-actieve biologische sector biedt dat kansen. Momenteel ziet Drake de beste afzetmogelijkheden voor biologische producten in de babyvoeding. Hij verwacht dat ook catering en 'buitenshuis' nog een groot potentieel heeft. Drake gaf een aanzet voor nieuwe biologische onderzoeksrichtingen. Hierbij heeft de biologische sector een extra moeilijkheid, omdat de sector wetenschappelijk moet bewijzen wat eigenlijk al duidelijk is: 'we always have to prove what is pretty obvious'. Volgens Drake is onderzoek nodig naar voedselkwaliteit, biologische verwerking, de juiste veerassen en alternatieve en complementaire geneeswijzen voor vee en planten in de biologische landbouw. Hij wil ook onderzoek naar de randvoorwaarden voor mi-

Röling: "De biologische sector kan uit die tredmolen stappen door biologische producten als een dienst te presenteren"

lieuvriendelijke producten die acceptabel zijn voor de WTO (Wereld Handelsorganisatie, red.). Vragen die Francis Drake nog opwierp: horen Fair Trade en biologisch bij elkaar? Letten we voldoende op milieubewustzijn in combinatie met duurzaamheid? Meer onderzoek is daar nodig. Ook zou hij graag werken aan de certificering van het biologische landschap om de boerderij heen. Het hele

landschap als biologisch omschrijven en certificeren ziet Drake als de weg naar de toekomst.

Exportconvenant en zoute teelten

Arie van den Brand, voorzitter van Biologica, ging in zijn lezing in op de kansen voor Nederland in de internationale biologische markt. Hij ziet in Nederland twee bewegingen in de biologische sector: grootschalige en internationaal geïntendeerde bedrijven versus de kleinschalige bedrijven met een regionale afzet en vaak verbreding. Voor beide typen bedrijven wil hij naar nieuwe coöperatieve vormen, waarbij de boeren 'price setters', de prijsbepalers, zijn. Hij denkt ook aan een exportconvenant biologische landbouw; een streven naar een vast biologisch onderdeel in de export van onze grootste gangbare successen met het 'Holland' imago. Denk aan tulpen en kaas. En de beschikbaarheid van biologische producten kan ook wel verbeterd, zoals Arie van den Brand zag in zijn eigen woonomgeving. In Alkmaar is de biologische omzet in zes maanden verdriedubbeld met de komst van de nieuwe, grote natuurvoedingswinkel EkoPlaza. Arie van den Brand ziet perspectieven voor nieuwe producten bij een stijgende waterstand en verzilting in Nederland: zilte biologische culturen zoals lamsoor en zee kraal. En dan niet kleinschalig in een duinkom, nee: flink uitpakken en alle lamsoortteelt in Nederland biologisch. Als niemand dat oppakt, intensiveren die zilte teelten ook in de gangbare sector, net als de huidige mosselen- en garnalenteelt.

Arie van den Brand ziet ook kansen in de vermenging van biologische en streekproducten. Zoals de Duitse oud-minister van Landbouw ooit opmerkte: 'bio und regional ist optimal'!

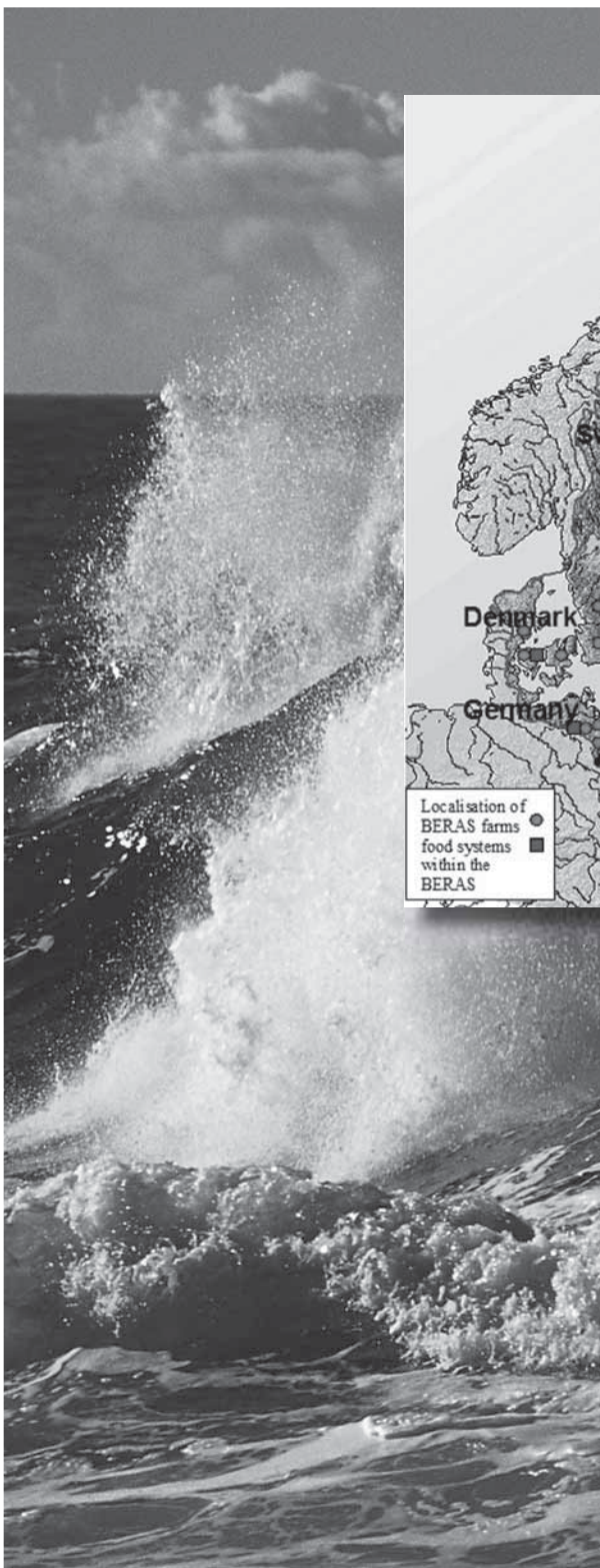
Oud-hoogleraar Niels Röling sloot het ochtendprogramma af met een verhaal over biologische landbouw en instituties. Hij constateerde dat instituties uitmaken hoe wij denken en de samenleving en het onderzoek voortdrijven. De 'rationeel handelende mens' en het marktdenken bepalen ons gezamenlijke handelen: uniforme producten tegen een lage prijs. De biologische sector kan volgens Röling uit die tredmolen stappen door biologische producten als een dienst te presenteren: we leveren gezondheid, ecologisch waardevolle natuur en landschap en een vitale bodem. Een coöperatie die zulke diensten aanbiedt haalt ons volgens Röling uit de tredmolen van lage prijzen en uniforme producteisen.

Een hoop zaagsel is nog geen boom

De middag was gevuld met workshops. Zoals die van Machteld Huber over voedselkwaliteit en gezondheid. Huber is arts en onderzoeker bij het Louis Bolk Instituut en heeft in haar jarenlange werk gemerkt dat het denken over voeding en gezondheid vooral wordt bepaald door de uitgangspunten van de onderzoeker, door zijn paradigma's. Gaat de onderzoeker ervan uit dat voedsel een levensmiddel is, een 'organisme', of gelooft hij dat voedsel bestaat uit nutriënten, een 'zak met chemische stofjes'? Dat is bepalend voor het onderzoek en de uitkomsten. Het nutriëntendenken noemt Huber ook wel het Lego-denken. Dit denken leidt tot producten als 'novel protein foods' (gekweekte eiwitten) en groenten en fruit in de kas zonder grond. Volgens Huber is voeding meer dan nutriënten. Een hoop zaagsel is tenslotte ook niet hetzelfde als een boom. Maar wat is er meer dan die nutriënten? Onderzoek naar voedselkwaliteit en vitaliteit van producten wordt nu Europees opgepakt met methoden als kristallisaties, chroma's en biofotonenonderzoek. Kristallisatieonderzoek is hierdoor al een Europees erkende methode geworden.

Huber sloot haar workshop af met stevige stellingen, waarbij de deelnemers zich in voor- of tegengroepen over de ruimte moesten verdelen. Vooral de stelling 'het gaat bij voeding en gezondheid niet meer over nutriënten, maar over de informatie die je binnenkrijgt' leidde tot flinke discussie. Eentje om over na te denken.

Meer informatie over het IBL op www.biologischelandbouw.net

eutrofië = voedselrijkdom
eutrofiëring = vergroten
van de voedselrijkdom in
rivieren, oppervlaktewater
enzovoort

Onder de vleugels van het biologisch-dynamisch Onderzoeksinstituut (SFBI) in Järna (Zweden) werd in 2003 het Berasproject gestart. Beras staat voor Baltic Ecological Recycling Agriculture and Society. Het onderzoeksproject is gericht op het aantonen en wetenschappelijk rap-

Milieu problemen in het Baltisch zeegebied

Jola Meijer

porteren van innovatieve verbetering van de milieusituatie in en rond het Baltisch zeegebied. Een werkgroep van mensen afkomstig uit Denemarken, Zweden, Finland, Estland, Letland, Litouwen, Polen en Duitsland voert dit onderzoek uit met als doel een basis-kennis te ontwikkelen, om de schadelijke invloeden op het milieu te verminderen. Op 23 en 24 januari 2006 zal de projectgroep met een conferentie haar werk afsluiten, de onderzoeksgegevens presenteren en een strategie voor de toekomst uitzetten.

De vervuiling van het Baltisch zeegebied (zeewater alsook watertoevoer en de bodem in het kustgebied) ontstaat door landbouw- en industriële uitstoot van schadelijke stoffen, verkeerd gebruik van gronden en een niet duurzame leefwijze. Hierdoor is de eutrofië die in het zeewater optreedt extreem geworden. Overtollig fosfaat en nitraten verspreiden zich via de bodem, het grondwater en de rivieren in de zee. Er is een overmaat aan vegetatieve groei ontstaan en in bepaalde delen van de zee de bodem dood. In onderstaand artikel licht Artur Granstedt, coördinator van het Beras-project, de problematiek toe.

“Het doel om de nitraatuitspoeling in de Baltische zee te halveren is nog niet bereikt. Ondanks grote inspanningen is er geen vermindering van betekenis. In tegendeel, er bestaat een groot risico dat de nitraat- en fosforhoeveelheid zal toenemen nu ook de Baltische staten en Polen tot de EU zijn toegetreten. Met het toenemend aantal boerderijen die naar West Europees model worden omgevormd met gespecialiseerde landbouw, neemt als gevolg daarvan de algengroei toe en stijgt ook het aantal gebieden waar de Baltische zeebodem dood is. Deze gespecialiseerde landbouw, waarbij de akkerbouw gescheiden is van intensieve veehouderijen, resulteert in een verhoogd nitraatoverschot en -uitspoeling. Dit wordt duidelijk in het verslag dat ik onlangs in samenwerking met collega's uit de Baltische staten schreef, als onderdeel van het door de Europese Unie gefinancierde INTERREG III B-project: Baltic Ecological Recycling Agriculture and Society (Beras). Dit rapport werd uitgegeven door het Centrum voor duurzame landbouw aan de Agrarische universiteit in Zweden (SLU) en maakt duidelijk dat het hoog tijd is om deze negatieve ontwikkelingen te stoppen. In vergelijking tot de overige EU-landen zijn de nitraatlozingen per hectare bouwland in Litouwen, Letland, Estland en Polen nu nog laag in het drainagegebied van de Baltische zee.

Volgens recentelijk vergelijkend onderzoek (Helcom) vervuult Polen met het hoogste gehalte stikstof (28% van de totale lozing in het Baltisch kustgebied), gevolgd door Zweden (21%). De bevolking van Polen en het gebied dat daar nu in cultuur wordt gebracht is bijna net zo groot als het drainagegebied van alle andere landen bij elkaar. Per

hoofd van de bevolking wordt in Zweden 21 kg. geloosd, terwijl dit in Polen slechts 6 kg. is. Volgens officiële Zweedse berekeningen is ongeveer de helft van de stikstofhoeveelheid die door mensen in de Baltische zee wordt geloosd, afkomstig uit de landbouw. Voor fosfaat bedraagt dit circa een derde. De landbouw in Zweden, Finland en Denemarken heeft de hoogste stikstofuitstoot per hectare.

Het Berasrapport beschrijft de dramatische verandering die de landbouw heeft doorgemaakt sinds de tweede helft van de vorige eeuw. Begin 1950 waren er nog gemengde bedrijven met akkerbouw en veeteelt. Plantenvoedingsstoffen in de vorm van mest werden in elk onderdeel van het bedrijf 'gerecycled'. Vandaag de dag zijn de landbouwbedrijven gespecialiseerd met voornamelijk verbouw van graansoorten, ofwel als melkveehouderijen of bedrijven voor vleesvee, kippen of varkens. Met deze specialisatie is de kringloop van plantenvoedingsstoffen in elke productie-eenheid verbroken. Ongeveer tachtig procent van het landbouwareaal produceert veevoer, terwijl de dierlijke productie is geconcentreerd op een klein(er) aantal grote bedrijven, die in bepaalde streken van het land liggen. Dit systeem van gespecialiseerde bedrijven, deze schaalvergroting, leidt tot een in hoofdzaak lineaire stroom van plantenvoedingsstoffen: kunstmest – graanproductie – veevoer – dierlijke productie – uitstoot in lucht en water. De aanvoer en verliezen van plantenvoedingsstoffen namen sinds 1950 toe tot het huidige gemiddelde van circa 80 kg. stikstof per hectare in de Zweedse landbouw.

Het overschot in de vorm van te veel dier-

lijke mest op de gespecialiseerde veebedrijven wordt veroorzaakt door het gebruik van aangekocht veevoer; zowel van de gespecialiseerde graanbedrijven als van geïmporteerd voedsel zoals sojaproteïnen.

De melkveehouderijen met ingezaaid grasland kopen vaak kunstmest aan voor deze weiden, ondanks de buitensporige hoeveelheden mest van het eigen bedrijf. Dit draagt bij aan de grote overschotten van plantenvoedingsstoffen. Calculatie van de plantenvoedingsbalans op melkbedrijven laat zien dat stikstofoverschot meer dan 150 kg. per hectare kan zijn. De concentratie van gespecialiseerde veehouderijen in gebieden dicht bij de kust in Zuid Zweden heeft het probleem verergerd en er zijn geen veranderingen in deze situatie op handen. Op lange termijn zal herverdeling van dierlijke voedingsproductie nodig zijn om tot een betere balans en vermindering van plantenvoedingsoverschot in het Baltisch zeegebied te komen.

Gespecialiseerde landbouw resulteert in een verhoogd nitraatoverschot en -uitspoeling

Ook in Finland treedt deze trend op in de landbouw, specialisaties, met als resultaat verhoogde overschotten. In Denemarken is de specialisatie veel verder doorgevoerd met een veel grotere afhankelijkheid van geïmporteerd veevoeder en daarmee over het hele land veel grotere schade door deze

bedrijven. Zowel in Denemarken als Zuid Zweden is er een bijkomend probleem (dat ook in meer zuidelijke delen van Europa bestaat): de uitspoeling en uitloging van stikstofhoeveelheden in het grondwater.

Op dit moment is er een groot risico voor een dramatische toename van plantenvoedingsstoffen die het Baltisch zeewater belasten. Polen en de Baltische staten hervormen snel hun landbouw tot een intensieve, op export gerichte, productie. Europa lijdt al aan twee problemen: de overschotproductie en de aanzienlijke milieuschade als resultaat van een te intensieve chemische landbouw. Het probleem wordt goed geïllustreerd met een artikel uit het Zweedse weekblad 'Land' (13/12/04) over de succesvolle Poolse boer. De kop was twee pagina's breed: 'Het eerste half jaar, een succes voor de boeren in Polen'. De boer nam het bedrijf van zijn vader over met tien koeien en nu zijn er zestig hoog-

waardige melkkoeien op dit bedrijf, dat land bij pachtte en zestig hectare groot geworden is. Voordelige leningen van de melkcoöperatie hebben deze veranderingen mogelijk gemaakt!

Het toenemend aantal dieren op een beperkt aantal hectaren kan, voor deze boerderij, leiden tot verdubbeling van het stikstofverlies. Het is dezelfde fout, die al eerder in Zweden, Finland en Denemarken werd gemaakt, nu treft die Polen.

Een toenemende schuldenlast voor de boeren hoort daarbij. Deze gespecialiseerde bedrijven lenen geld om te investeren in dieren, gebouwen en machines. Het resultaat is dat de boer zich economisch vastlegt en beperkt tot specialistische productie die gebruik vereist van aangekocht voer, kunstmest en chemische gifstoffen. Dit samen leidt tot schade in de omgeving, inclusief het watersysteem dat uiteindelijk in de Baltische zee uitmondt.

Het voorbeeld uit het artikel in 'Land' herhaalt zich in heel Polen en de Baltische staten. Het zijn echter jonge energieke boeren die hier investeren en zichzelf vastleggen in een niet-ecologisch specialistisch systeem. Of het zijn investeerders met kapitaal uit andere EU-landen. Hoe langer hoe meer mensen worden financieel afhankelijk van een systeem dat op de lange duur zowel milieu als economie schaadt. Tot voor kort waren de Baltische landen de dumpplaats voor Europese overschotten. Nu zullen andere landen lijden vanwege een landbouw die in Europa zowel het milieu schaadt, duur is en die zowel subsidie voor produceren vraagt als financiering van verlies van export.

Bestudering van landbouwsystemen laat zien dat het overschot aan plantenvoedingsstoffen en de verliezen van zowel stikstof als fosfor veel kleiner zijn als er een balans is tussen landbouwteelten en dierlijke productie. Het is mogelijk om in ieder productiegedeelte het stikstofoverschot voor de helft te reduceren, door een effectievere recycling van plantenvoedingsstoffen. Een andere mogelijkheid is het ontwikkelen van een nauwe samenwerking tussen boeren in een regio, zodat zij gezamenlijk een ecologische eenheid opbouwen. In het raamwerk van het Berasproject worden bovengenoemde plantenvoedingsstudies op meer dan vijftig boerderijen in acht landen rondom de Baltische zee uitgevoerd. Zij representeren de verschillende teeltcondities die in het Baltisch zeegebied bestaan."

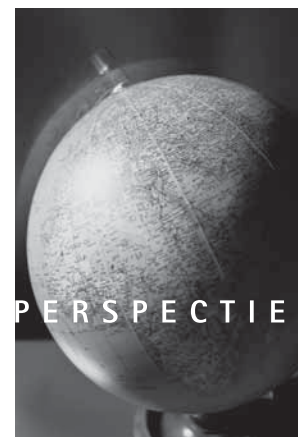
www.jdb.se/beras

11 maart: BD-imkerdag

Op 11 maart organiseert de BD-imkerwerkgroep de jaarlijkse BD-imkerdag. 's Morgens houdt Albert Muller een lezing over de betekenis van de dar in en om het bijenvolk.

"Zijn darren", zoals Maurice Maeterlinck in zijn boek 'Het leven der bijen' beschrijft, "onbezonnen, onhandige, verwaande, drukke, gulzige, onfatsoenlijke, onzindelijke, onverzadelijke, enorm grote mannetjes, waarvan sommigen nodeloze arbeid verrichten en andere volstrekt schandelijk lui zijn?". Of kunnen we als we de imme bezoeken ook andere kwaliteiten proeven?

Tussen de middag is er een informatiemarkt met diverse stands zoals korfteelt,

boekentafel en er zijn kruiden, kaarten en dergelijke te koop.

Begin van de middag zijn er werkgroepen met onderwerpen als 'Omschakelen naar BD-imkeren', 'Informatie voor beginnende imkers', 'Bijenvolken en ziekten' en 'Praktische problemen door het jaar heen'.

Praktische info: zie Agenda

5 april: EKO Congres en EKO Branchedag

Het EKO congres vindt dit jaar eveneens plaats op landgoed Rhederoord. Het ochtendprogramma ziet er als volgt uit:

- Cees Veerman: ethiek en markt
- Presentatie cijfers EKO Monitor 2005
- Cultural creatives, wie zijn onze kopers?
- Biologische lunch van topkok Eric van Veluwen.

's Middags vindt de EKO Branchedag plaats.

Hoe geef je biologische landbouw en voeding meerwaarde?

Met onder andere:

- Zijn biologische producten elitair? Trendwatcher Anneke Ammerlaan
- Vier interactieve Workshops (onder andere: spreekuur Task Force ketenmanagers / het gebruik van voedingsclaims in communicatie / consumentenonderzoek)
- Biologisch feestbuffet van Eric van Veluwen.

*Informatie: Lidwien Daniels,
daniels@biologica.nl,
tel. 030 2339980*

Overname 'Groei in Werk'

Per 1 februari 2006 is het landelijk werkende arbeidsbemiddelingsbureau 'Groei in Werk', dat zich richt op de duurzame en antroposofische sector, overgenomen! Martien van der Heide (41) heeft dit bureau zes jaar geleden opgericht. Sindsdien vonden vele werkgevers, waaronder Vrije Scholen, biologische groothandels, antroposofische zorginstellingen, natuurvoedingswinkels, milieuorganisaties en groene uitgeverijen via haar een nieuwe medewerker.

Opvolgster Marije Hennus (34) heeft als P&O-manager bij uiteenlopende bedrijven gewerkt en heeft ruime ervaring in Werving en Selectie.

Als nieuwe eigenaar zal Marije haar persoonlijk stempel op het bedrijf drukken. De doelstelling van het bureau blijft echter hetzelfde, namelijk tot een zo optimaal mogelijke match komen tussen werkgever en werkzoekende. Zowel voor werkgevers als voor werkzoekenden is er vanaf de datum van overname een aansprekende actie. Werkgevers die in februari of maart 2006 hun vacature onderbrengen bij Groei in Werk krijgen een aanzienlijke "kennismakingskorting" op de bemiddelingskosten! Voor meer details zie de website www.groeiinwerk.nl

werk.nl Aan werkzoekenden wordt de mogelijkheid geboden een kort coachingstraject te volgen tegen een aantrekkelijke prijs. Het traject is opgezet om werkzoekenden intensief te ondersteunen in de zoektocht naar hun droombaan.

Martien van der Heide zet haar andere initiatief, www.duurzaamopvakantie.nl, voort; verder zou zij zich willen richten op haar hobby schrijven.

*Groei in Werk
Kluiten 11, 1674 NM Opperdoes
tel. (0227) 547812
fax (0227) 540672
e-mail: info@groeiinwerk.nl
website: www.groeiinwerk.nl*

Antroposofische Gezondheidszorg sluit collectief ziektekosten- contract

De patiëntenvereniging Antroposana heeft met De Amersfoortse Verzekeringen een overeenkomst bereikt over een collectieve ziektekostenverzekering voor consumenten, die de antroposofische en complementaire gezondheidszorg optimaal verzekerd willen hebben.

Belangrijk voor de antroposofische organisaties is dat

de uiteindelijke keuze voor De Amersfoortse niet alleen gebaseerd is op de mogelijkheid van deze verzekeraar om voor de antroposofische gezondheidszorg een uitstekend verzekeringspakket aan te bieden. Ook konden er afspraken worden gemaakt om het komend jaar te komen tot de ontwikkeling van een specifiek verzekeringsproduct dat toegesneden is op de individuele wensen van deze consumenten, ook op het vlak van de complementaire gezondheidszorg. Daarnaast speelde ook de kwaliteit van de administratieve organisatie en de management informatie een belangrijke rol.

De nieuwe collectiviteit wordt onder de rechtspersoon van de landelijke patiëntenvereniging Antroposana ondergebracht. Duizenden bezoekers van de website www.antroposana.nl, hebben een informatiepakket aangevraagd. Op grond van de grote belangstelling voor deze verzekering wordt voor de komende maanden gerekend op minimaal 10.000 belangstellenden met een doorgroei naar 30.000 mensen.

Belangrijke kenmerken van de nieuwe verzekering zijn het ontbreken van medische selectie voor de aanvullende verze-

Klant- en ecotherapie

- sterke gezonde gewassen door ecotherapie
- spreuken en rituelen bij zaaien en oogsten, voor de preparaten enz.
- oplossen van energetische blokkades door klank, woord of ritme.

Robert de Haan, telefoon: 030 6953497

keringen, vergoeding van alle antroposofisch / complementaire therapieën -waaronder ook de geneesmiddelen- mits door een antroposofisch arts voorgeschreven en uitgeoefend door een lid van een erkende beroepsvereniging- en geen maximale vergoeding per therapie, maar een per aanvullende verzekering gelimiteerd bedrag waarbinnen arts en patiënt samen beslissen over de inzet van zorgvormen die het beste resultaat bieden.

Uit diverse internationale onderzoeken blijkt dat de antroposofische gezondheidszorg kan bijdragen aan de kosteneffectiviteit binnen de totale gezondheidszorg. De antroposofische organisaties willen dit nu door

bundeling van krachten binnen dit collectieve contract ook daadwerkelijk aantonen ten einde de revenuen ten goede te laten komen aan de kwaliteit en de toegankelijkheid van de antroposofische gezondheidszorg in Nederland.

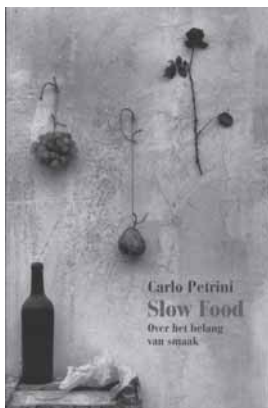
Voor aanvullende informatie en het aanvragen van een informatiepakket kunt u nog tot eind februari terecht bij www.antroposana.nl of bij het secretariaat van Antroposana, tel. 033 4226542 op werkdagen van 9-13 uur of bij De Amersfoortse, tel. 0900 9592, e-mail: basisverzekering@amersfoortse.nl

Slow Food: over het belang van smaak

Jan Diek van Mansvelt

“We moeten ons verdedigen tegen de algehele waanzin van ‘fast life’, door rustig te genieten van de dingen des levens”. Dat staat in de oprichtingsverklaring van de Slow Food beweging, die in 1989 in Parijs werd opgesteld door Carlo Petrini en zijn geestverwanten.

Zijn verzet richt zich tegen de toenemende greep die het ‘fast life’ op elk van ons uitoefent en die bij uitstek belichaamd wordt

door McDonalds en verwante Fast Food restaurants. Maar ook door de snelle muziek, de snelle elektronica, de ‘speed’, hard autorijden en wat dies meer zij. Alles in naam van een onophoudelijk streven naar steeds hogere productiviteit en dus ook naar steeds snellere consumptie. Anders raak je de spullen immers niet kwijt.

De Slow Food beweging realiseert zich hoe ons leven daarvoor verarmt en hoe daardoor tegelijkertijd ons landschap, ons milieu en het dierenwelzijn be-

dreigd worden. Slow Food is hun revolutionaire antwoord daarop. Deze internationale beweging kent in Italië ruim dertigduizend en wereldwijd meer dan honderdduizend leden.

Zij zeggen, elk in hun eigen taal: Geef de gewassen en het vee de tijd om rustig te kunnen groeien en zo hun beste, echte, rijpe kwaliteit te kunnen ontwikkelen. Neem de tijd om de producten klaar te maken: uitkiezen, wassen, snijden, husselen, bakken, braden, stoven: al naar gelang. Geniet van de geuren en kleuren en het gevoel in je handen en vingers als je zo bezig bent. Doe het samen met geliefden, familieleden en vrienden, schakel de kinderen er al vroeg bij in. Samen koken is oergezellig als je de keuken er op inricht en de taken creatief verdeelt. Samen eten van de zelfklaargemaakte gerechten, van de zelfgekozen producten, van de bekende boeren en tuinders uit de buurt. Dan komen de gesprekken over

de echte ervaringen en belevingen van de disgenoten, groot en klein, heel anders op gang dan als er snel gegeten moet worden om naar een volgende tv-, video-, sms-, gameboy- of andere semi-ervaring moet worden overgeschakeld.

“Neem het ritme van je leven terug in je eigen hand” zegt Slow Food. Bezin je op de kwaliteit van je leven in het hier en nu. Daarbij komen bijvoorbeeld streekproducten en streekgerechten tevoorschijn, die vaak al in het vergeetboek waren geraakt. Bijvoorbeeld kazen als de Goudse Boeren Oplegkaas, Boeren Edammer, Noord-Hollandse Meshanger, Traditionele Boeren Leidse, Texelse en Schapenkaas. Of de Amsterdamse Ossenworst, Maastrichtse Kalfspastei, de Naegelholt of de Friese droge worst. Ook de winterharde Utrechtse Sint Jansui, de Geuze Lambiek (bier), en de Limburgse Stroop horen erbij:

■ ■ B D I N D E M E D I A ■ ■ ■ ■ ■ ■

Onbespoten idealen

Op vier zondagen heeft de VPRO in haar radioprogramma ‘Onvoltooid Verleden Tijd’ een serie over biologisch(-dynamische) landbouw uitgezonden. Deze twee uur durende documentaire werd door Gerard Leenders en Peter Meijwes gemaakt en is ook op CD verkrijgbaar.

Te bestellen door op giro 444600 van de VPRO, Hilversum €15,50 over te maken o.v.v. Spoor terug: onbespoten idealen. Vermeld ook duidelijk uw naam en adres.

allemaal producten die door de Nederlandse Slow Food afdeling Ark van Smaak als uniek en erkend zijn (www.slowfood.nl). Per product kent de Ark van Smaak zogenaamde 'Convivia': groepen mensen die zich genietend om een product bekommeren. In Italië zijn ruim honderddertig unieke producten geregistreerd. Wie op die website kijkt ziet daar vervolgens ook dat Slow Food een onafhankelijke organisatie is van, voor en door lekkerbekken, (top-)koks, kritische consumenten, eetgekken, ambachtelijke producenten, hobbykoks: kortom, iedereen die lekker eten en drinken belangrijk vindt. En ziet dat Slow Food staat voor:

- Smaak: behoud en ontwikkeling van diversiteit aan smaken, biodiversiteit, authentieke productiewijzen, kleinschalige productie.
- Cultuur: bewaren van tradities en eetcultuur in de vorm van seizoensproducten en - gerechten en de sociale functie van eten.
- Kennis: van ingrediënten, kwaliteit en bereidingswijzen als basis om te kunnen genieten, smaakontwikkeling en smaakeducatie.

In zijn onderhoudende boek schrijft Petrini achtereenvolgens de historie van Slow Food met de opstand tegen MacDo-

nalds als start om iets positiefs te gaan doen met die verzetsergie. In het tweede deel gaat Petrini uitvoerig in op de vele mogelijkheden waarop elk mens vorm kan geven aan zijn/haar relatie met de omgeving waarin hij/zij leeft. Aarden daar waar je leeft, zou ik dat noemen. In deel drie gaat Petrini in op de nood-

zaak van een smaakeducatie. Niet alleen maar wijnproefcursussen voor enkelen, maar leren eten en drinken als een avontuur, een ontdekkingsstocht leren beleven. Plaats, seizoen, ras, bereiding van het voedsel: alles draagt bij aan de smaak, geur, structuur, kleur en daarmee aan het effect op het welzijn van de

eters. Begin 2000 opende Slow Food dicht bij Parma een Universiteit voor Gastronomische Wetenschappen. Ten slotte is er een overzicht van activiteiten van de Slow Food beweging. Opmerkelijk is dat de Slow Food beweging niet of nauwelijks over de biologische of BD-landbouw rept. Terwijl zij toch met

Dit voorjaar zelf biologisch-dynamisch tuinieren

Te koop in de boekhandel: de kleurrijke heruitgave van het boek "Biologisch-dynamisch tuinieren in de praktijk" van Willy Schilthuis. Een praktische, onmisbare vraagbaak voor iedereen die op kleine of op grote schaal zelf biologisch-dynamisch wil tuinieren. Willy Schilthuis (1920-2002), bd-tuinierster en praktijkdocent aan BD-opleiding Warmonderhof, schreef talloze artikelen, zowel voor amateur- als beroepstuinders.

Prijs € 22,50. Meer weten of bestellen: tel. 0343-531740 of info@bdvereniging.nl

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

veel eisen aan het voedsel indirect om een benadering vraagt waarin respect voor de eigen aard van bodem, gewas en vee uit de buurt centraal staat. Alle chemische kleur- en smaakstoffen, alle groeiversnellers en ziektekiemdodende preparaten van de gangbare landbouw worden kritisch bekeken door de Slow Food club. Ook de overmatige schaalvergroting in akker- en tuinbouw evenals de opeenhoping van kippen, kalveren, varkens en koeien stuit de Slow Food tegen de borst: gebrek aan lichaamsbeweging en industriële voeding belemmeren gewas en vee om de regionale en bedrijfs-eigen kwaliteiten te ontwikkelen. Een begrip als bedrijfsindividualiteit past eigenlijk naadloos in de Slow Food opvattingen en doelstelling: net zoals voor de goede wijnen jaar, plaats en bereiding (Chateau) doorslaggevend zijn, zo is dat ook voor het hele voedselpakket in de Slow Food en de BD. Alleen: beide groepen hebben maatschappelijk heel andere wortels en moeten nog even aan elkaar wennen.

*Slow Food
Carlo Petrini,
Uitgeverij Mets & Schilt, Amsterdam
192 pagina's, 135 x 210 mm
Paperback met flappen
ISBN 9053303820
Winkelprijs: € 16,-*

2006-1 februari 49

Automatische incasso's

Op ons verzoek in het vorige nummer van Dynamisch Perspectief om uw contributie per automatisch incasso te voldoen is tot ons plezier door velen positief gereageerd. Wij hebben bijna 100 nieuwe machtigingen ontvangen. In totaal betaalt nu ongeveer een kwart van alle leden per automatisch incasso. We willen iedereen die ons heeft gemachtigd hartelijk danken. Wie alsnog een machtiging wil insturen, kan dat natuurlijk altijd doen. De contributie voor 2006 zal rond eind januari/begin februari geïnd worden. Tegelijkertijd worden dan de acceptgiro's voor het voldoen van de contributie, en eventueel het doen van een gift voor het Willy Schilthuisfonds verstuurd. Ook de leden die per automatisch incasso betalen, zullen een acceptgiro ontvangen, voor het geval zij een extra bijdrage willen betalen.

Giften

In 2005 hebben we weer van velen giften ontvangen, in totaal €15.945,-. Hiervoor willen wij iedereen hartelijk danken. Voor het onderzoek 'Levende Bodem' is €1000,- ontvangen.

11 maart >>
BD-imkerdag
Plaats: Grote zaal Kraaybeek, Hoofdstraat 41, Driebergen
Kosten: € 16,50 (incl. koffie/thee); € 20,- (incl. koffie/thee en lunch)
Aanmelden: Vóór 1 maart voor de lunch, Wim van Grasstek, tel. 0317 317180
Het bedrag overmaken vóór 1 maart op postgiro 7171152 t.n.v. A. Varekamp, o.v.v. BD-imkerdag 2006 of betalen aan de zaal.

11 maart
Jaarvergadering Werkgemeenschap voor Sociale Driegeleding
Middagprogramma (vanaf 13.30 uur): "De Estafette-associatie: een stap op weg naar associatieve economie in de BD-landbouw", door Koos Bakker, directeur Odin.
Plaats: Vrije School, Hiëronymusplantsoen 3, Utrecht
Info en aanmelden: tel. 038 4524524 of e-mail: info@werkgemeenschap.nl

25 maart
Waarden, Deugden en Ruimte voor Ontwikkeling
Plaats: Congreszaal Geert Groote College, Fred. Roeskestraat 84, Amsterdam
Kosten: incl. lunch, koffie, thee € 75,-; leden AVIN € 50,-; studenten en jongerenleden € 25,-

Info en aanmelden: W.J. Güthschmidt, Kooizandweg 11, 1601 LK Enkhuizen

5 april >>
EKO Congres en EKO Branchedag
Info: Lidwien Daniels, e-mail: daniels@biologica.nl, tel. 030 2339980

Vanaf 8 april
Cursus Bijenteelt op biologisch-dynamische grondslag
In zes zaterdagen (laatste cursusdag 2 september) wordt het wezenlijke leven van de bij behandeld en het bijhouden met als achtergrond de biologisch-dynamische Landbouw.
Plaats: Renkum
Kosten: €190,- op postgiro 7171152, t.n.v. A. Varekamp te Wageningen, ovv: Cursus bijenteelt.
Info: W. van Grasstek, tel. 0317-317180

6 mei
Jaarvergadering BD-Vereniging

12 mei
Symposium SEKEM
Ontwikkelingssamenwerking en duurzaam ondernemen in een nieuw perspectief
Plaats: Antropia, Driebergen
Informatie: De vriendenkring Sekem, tel. 070-3062640 of 026-44431544

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Diederichsstraat 25
Postbus 236
3970 AE Driebergen
telefoon 0343 531740
fax 0343 516943
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor leden 147485
Rekeningnummer België:
000-1638509-82

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur
Jan Saal (voorzitter), Maria van Bortel, Inge Schwagermann.

Medewerkers bureau BD-Vereniging
Emma Schotveld (coördinator BD-Vereniging), Martine Wensink (secretariaat) en Annemiek Padt (boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2006: € 35,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar
(Als uitgebreid lid ontvangt u ook alle informatie zoals deze aan Demeter-licentiehouders wordt verzonden)
- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa, € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Leden en donateurs ontvangen jaarlijks (in januari) een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage voor het komende kalenderjaar. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging heeft een artikel 24 status bij de belastingdienst, hetgeen betekent dat bedragen geheel vrij zijn van successierecht. Omdat de BD-Vereniging door de belastingdienst wordt gezien als een 'algemeen nut beogende instelling' zijn schenkingen vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u behoeft informatie, belt u dan even met Jan Saal (telefoon 0343 531740).

B D - S E R V I C E

Rondzendbrieven
**Naturwissenschaftliche
Sektion Goetheanum
(‘Rundbrief’)**
Geïnteresseerden kunnen deze brieven (al dan niet vertaald in het Nederlands) toegezonden krijgen. Neem hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging. U kunt ze ook downloaden vanaf www.bdvereniging.nl.

Publicaties
Voor uitgaven van de BD-Vereniging en derden verwijzen we u naar de website www.bdvereniging.nl of u kunt de ‘Wegwijzer door biologisch-dynamisch Nederland’ gratis aanvragen bij het bureau.

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor licentiehouders, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,-
501	Kie elpreparaat	€ 3,-
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 13,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 2,50

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.)

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de BD-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging.

demeter

100% biologisch-dynamisch.

Bingenheimer Saatgut AG

biologische zaden

GROENTE · KRUIDEN · BLOEMEN

**ONZE
AANBEVELINGEN**

Zaadvaste en biologisch-dynamisch veredelde rassen
voor de biologische land- en tuinbouw

Bingenheimer Saatgut AG · Kronstraße 24 · D-61209 Echzell · www.oekoseeds.de
Tel. +49-(0)6035/1899-0 · Fax +49-(0)6035/1899-40 · info@oekoseeds.de

Zo buiten, zo binnen

Dit is de potstal. Een plek waar de dieren zich in de winter prima thuis voelen want hij lijkt nog het meest op hun vertrouwde weidegrond buiten. Dat komt omdat de vloer altijd bedekt is met een natuurlijke ondergrond van stro en mest. Elke dag strooi ik daar een nieuwe laag biologisch stro overheen. Geen vloeren van beton dus, maar een natuurlijk ligcomfort voor onze koeien!

Maarten Waal uit Middenbeemster

zuiver @zuivel

samen met de natuur
www.zuiverzuivel.nl

Nu in nieuwe milieuvriendelijke beker!

Zuiver Zuivel draagt haar steentje bij aan een schoner milieu.

De heerlijke Zuiver Zuivel producten Yomio stand, Biogarde stand en Chocoladevla zitten nu allemaal in de meest milieuvriendelijke beker. De kartonnen wikkel kunt u makkelijk losscheuren, en bij het oud papier gooien. De plastic beker is veel lichter dan de oude beker en is daardoor minder milieubelastend.

Nu verkrijgbaar bij uw natuurvoedingspecialzaak!